

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Навчально-науковий інститут економіки, управління та адміністрування
Кафедра економіки та міжнародних економічних відносин

ДОПУСКАЮ ДО ЗАХИСТУ
Гарант освітньої програми

_____ Бочарова Ю. Г.
« ____ » _____ 2021 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття ступеня вищої освіти «Магістр»
зі спеціальності 051 «Економіка»
освітньої програми «Економіка»

на тему: **«РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ»**

Виконав:

здобувач вищої освіти Пономарьова Марина Миколаївна
(прізвище, ім'я, по-батькові)

(підпис)

Керівник: к.е.н., старший викладач, Кошель В.О.
(посада, науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

(підпис)

Засвідчую, що у кваліфікаційній
роботі немає запозичень з праць
інших авторів без відповідних
посилань

Здобувач вищої освіти _____
(підпис)

Кривий Ріг
2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ
імені Михайла Туган-Барановського

Навчально-науковий інститут економіки, управління та адміністрування
Кафедра економіки та міжнародних економічних відносин
Форма здобуття вищої освіти «Заочна»
Ступінь «Магістр»
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
Освітня програма «Економіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ:

Гарант освітньої програми

_____ Бочарова Ю. Г.
підпис

« ____ » _____ 2021 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧУ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Пономарьової Марини Миколаївни

1. Тема роботи: «Регіональна політика України»
Керівник роботи: к.е.н, старший викладач, Кошель В.О.
Затверджені наказом ДонНУЕТ імені Михайла Туган-Барановського
від «__» _____ 2021 року № _____
2. Строк подання здобувачем ВО роботи «29» листопада 2021 р.
3. Вихідні дані до роботи: державні нормативно-правові акти України, зарубіжна і вітчизняна наукова і періодична література з теми дослідження, статистичні дані Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної міграційної служби України, Міністерства соціальної політики України та Державної служба статистики України.
4. Зміст (перелік питань, які потрібно розробити): вступ; основна частина: сутність та змістовні аспекти поняття регіональна політика; сучасні тенденції регіонального розвитку України; висновки та рекомендації.
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень): таблиці: 1.1 Основні детермінанти регіонального розвитку, 1.2 Чисельність населення України, А.1 Зміна структури ВДВ регіонів України за період 2015-

2019 рр., рисунки: 1.1 Способи класифікації регіонів України, 2.1 Кількість активних підприємств за регіонами України, 2.2 Інтенсивність структурних зрушень в регіонах України.

6. Дата видачі завдання: «03» вересня 2021.

7. Календарний план

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Підготовка теоретичної складової основної частини	до 02.10.2021 р.	
2	Підготовка аналітичної складової основної частини	до 02.11.2021 р.	
3	Підготовка висновків та рекомендацій	до 20.11.2021 р.	
4	Підготовка та оформлення вступу, списку використаних джерел та інших складових роботи	до 08.11.2021 р.	
5	Отримання відгуку від керівника	до 15.11.2021 р.	
6	Подання на кафедру завершеної роботи	до 22.11.2021 р.	
7	Проходження перевірки на академічний плагіат і нормоконтролю кваліфікаційної роботи	до 29.12.2021	
8	Підготовка студента до захисту та захист кваліфікаційної роботи	29.11.2021 – 12.12.2021	

Здобувач ВО _____ Пономарьова М.М.
(підпис)

Керівник роботи _____ Кошель В.О.
(підпис)

РЕФЕРАТ

Загальна кількість в роботі:

Сторінок 47, рисунків 3, таблиць 3, додатків 1,
графічного матеріалу 0, використаних джерел 59

Мета дослідження: дослідження сучасних тенденцій розвитку регіонів України та розробка напрямів покращення і оптимізації регіональної політики України

Об'єкт дослідження: регіональна політика України

Предмет дослідження: принципи, напрями та механізми регіонального розвитку та регіональної політики України

Методи дослідження: теоретичного узагальнення (для дослідження сутності визначень регіон, регіональний розвиток), класифікації та групування (для виділення характерних ознак регіонів, визначення основних детермінант регіонального розвитку, визначення контекст-індикаторів і програмних індикаторів розвитку регіонів), аналізу та синтезу (для аналізу регіонального розвитку та визначення сучасних тенденцій регіонального розвитку України), абстрактно-логічного методу (для встановлення негативних чинників та проблем розвитку регіонів та визначення напрямів покращення і оптимізації регіональної політики України; для теоретичного узагальнення та формування висновків).

Основні результати дослідження:

- визначено сутність основних, суміжних і дотичних понять регіональної політики, визначено її мету, основні завдання, об'єкт, суб'єкти та інструментарій;
- встановлено основні принципи на яких базується сучасна регіональна політика: системність, комплементарність, інституційна забезпеченість;
- визначено основні негативні тенденції та проблеми соціально-економічного розвитку: демографічні проблеми, нерівномірність регіонального розвитку, економічні проблеми регіонів, проблеми зростання міст;
- запропоновано напрямки розвитку та визначено наступі пропозиції щодо покращення і оптимізації регіональної політики України: за напрямом *демографічні проблеми* - перехід до вироблення конкретних цілей і заходів державної

та регіональної демографічної політики з акцентом на підвищення народжуваності та скорочення смертності населення сфери сімейної політики та сприяння народжуваності, поліпшення здоров'я, зниження смертності та підвищення тривалості життя, міграції і розселення: створення умов для послаблення міграційного відтоку; за напрямом *економічні проблеми регіонів* - необхідна реалізація комплексу організаційно-економічних та фінансових механізмів за такими напрямками: підвищення рівня інноваційної активності шляхом стимулювання розвитку високотехнологічних виробництв, розширення доступу суб'єктів промислової діяльності до іноземних інвестиційних ресурсів шляхом створення умов для тіснішої співпраці суб'єктів промислової діяльності з європейськими організаціями та фондами, підвищення рівня поінформованості іноземних інвесторів щодо потенційних напрямків капіталовкладень в Україні шляхом оприлюднення на інтерактивних інвестиційних порталах результатів рейтингових оцінок інвестиційної привабливості регіонів і провідних українських товаровиробників, нарощення експортного потенціалу шляхом стимулювання експортної активності суб'єктів промислової діяльності, зниження собівартості промислової продукції шляхом удосконалення територіальної організації виробництва, скорочення тривалості виробничо-реалізаційних циклів у промисловості шляхом налагодження безперебійного функціонування системи управління матеріальними потоками на основі розвитку регіональних логістичних центрів і транспортної інфраструктури; за напрямом *проблеми зростання міст* – зміна неефективних традиційних інструментів економічного зростання міст на сучасні (метрополізація, мережева економіка, інтелектуалізація та інформатизація суспільно-економічних процесів), вибір траєкторії інноваційного розвитку міст як центрів економічної активності, що має базуватись на їх самоідентифікації та ключових конкурентних перевагах, їх здатності оперативно реагувати на швидкоплинні технологічні зміни та забезпечувати комфортне середовище проживання людей в регіонах та країні загалом.

Ключові
слова:

регіон, розвиток, політика, регіональний розвиток, розвиток регіонів, регіональна політика, державна регіональна політика, регіональна політика України, державна регіональна політика України.

ЗМІСТ

Вступ	7
Основна частина	
1. Сутність та змістовні аспекти поняття регіональна політика	10
2. Сучасні тенденції регіонального розвитку України	23
Висновки та рекомендації	36
Список використаних джерел	42
Додатки	46

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку України характеризується зміщенням акцентів державного регулювання регіонального розвитку в напрямку децентралізації адміністративно-фінансового ресурсу та передачі повноважень і відповідальності на місця. Перехід на траєкторію сталого розвитку регіонів, в умовах нинішнього рівня децентралізації влади і реформи місцевого самоврядування, передбачає модернізацію організаційно-економічного розвитку регіонів України на засадах ефективного використання внутрішнього потенціалу усіх, без винятку, регіонів держави. Принципово нового організаційно-ресурсного забезпечення потребує система заходів щодо використання соціального та економічного потенціалу регіонів, а також формування сучасних систем управління їх природно-техногенною та екологічною безпекою. Зазначене підвищує відповідальність самих регіонів за ефективність територіальної організації суспільно-економічного життя, раціональне використання внутрішнього потенціалу і залучення незадіяних джерел розвитку. Реалізація цих завдань вимагає розробки наукових засад формування моделі внутрішнього зростання та розвитку регіонів України на засадах сталого розвитку та забезпечення фінансово-економічної стійкості. Така модель має відповідати стратегічним пріоритетам регіонального розвитку в Україні та реалізації сучасних реформ.

З огляду це, дане питання сьогодні є досить актуальним у економічній науці і є частим об'єктом дослідження вітчизняних науковців, таких як: О. Амоша, В. Бодров, П. Беленький, З. Варналій, С. Вовканич, О. Власюк, П. Гальчинський, В. Геєць, Б. Данилишин, М. Долішній, В. Кравців, Е. Лібанова, І. Лукінов, Я. Олійник, І. Мансуров, С. Романюк, І. Сторонянська, М. Чумаченко, С. Шульц та багато інших.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у дослідженні сучасних тенденцій розвитку регіонів України та розробці напрямів покращення і оптимізації регіональної політики України.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- дослідити сутність та змістовні аспекти понять регіон, регіональний розвиток, регіональна політика, визначити фактори, покладені в її основу;
- здійснити аналіз сучасних тенденції регіонального розвитку України;
- обґрунтувати напрями покращення і оптимізації регіональної політики України.

Об'єктом кваліфікаційної роботи є регіональна політика України.

Предметом кваліфікаційної роботи є принципи, напрями та механізми регіонального розвитку та регіональної політики України.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети і завдань дослідження, його об'єкта та предмета. Результати дослідження одержано з використанням комплексу загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, а саме: теоретичного узагальнення (для дослідження сутності визначень регіон, регіональний розвиток), класифікації та групування (для

виділення характерних ознак регіонів, визначення основних детермінант регіонального розвитку, визначення контекст-індикаторів і програмних індикаторів розвитку регіонів), аналізу та синтезу (для аналізу регіонального розвитку та визначення сучасних тенденції регіонального розвитку України), абстрактно-логічного методу (для встановлення негативних чинників та проблем розвитку регіонів та визначення напрямів покращення і оптимізації регіональної політики України; для теоретичного узагальнення та формування висновків).

Інформаційну базу дослідження становлять міжнародні нормативно-правові акти, офіційні статистичні дані міжнародних організацій, наукові праці зарубіжних і вітчизняних вчених державні нормативно-правові акти України, зарубіжна і вітчизняна наукова і періодична література з теми дослідження, статистичні дані Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної міграційної служби України, Міністерства соціальної політики України та Державної служба статистики України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у розробці теоретичних засад регіональної політики, а також практичних рекомендацій щодо покращення і оптимізації регіональної політики України.

Основні **результати кваліфікаційної роботи**, що характеризують наукову новизну:

- визначено сутність основних, суміжних і дотичних понять регіональної політики, визначено її мету, основні завдання, об'єкт, суб'єкти та інструментарій;
- встановлено основні принципи на яких базується сучасна регіональна політика: системність, комплементарність, інституційна забезпеченість;
- визначено основні негативні тенденції та проблеми соціально-економічного розвитку: демографічні проблеми, нерівномірність регіонального розвитку, економічні проблеми регіонів, проблеми зростання міст;
- запропоновано напрямки розвитку та визначено наступні пропозиції щодо покращення і оптимізації регіональної політики України: за напрямом *демографічні проблеми* - перехід до вироблення конкретних цілей і заходів державної та регіональної демографічної політики з акцентом на підвищення народжуваності та скорочення смертності населення сфери сімейної політики та сприяння народжуваності, поліпшення здоров'я, зниження смертності та підвищення тривалості життя, міграції і розселення: створення умов для послаблення міграційного відтоку; за напрямом *економічні проблеми регіонів* - необхідна реалізація комплексу організаційно-економічних та фінансових механізмів за такими напрямками: підвищення рівня інноваційної активності шляхом стимулювання розвитку високотехнологічних виробництв, розширення доступу суб'єктів промислової діяльності до іноземних інвестиційних ресурсів шляхом створення умов для тіснішої співпраці суб'єктів промислової діяльності з європейськими організаціями та фондами, підвищення рівня поінформованості іноземних інвесторів щодо потенційних напрямків капіталовкладень в Україні шляхом оприлюднення на інтерактивних

інвестиційних порталах результатів рейтингових оцінок інвестиційної привабливості регіонів і провідних українських товаровиробників, нарощення експортного потенціалу шляхом стимулювання експортної активності суб'єктів промислової діяльності, зниження собівартості промислової продукції шляхом удосконалення територіальної організації виробництва, скорочення тривалості виробничо-реалізаційних циклів у промисловості шляхом налагодження безперебійного функціонування системи управління матеріальними потоками на основі розвитку регіональних логістичних центрів і транспортної інфраструктури; за напрямом *проблеми зростання міст* – зміна неефективних традиційних інструментів економічного зростання міст на сучасні (метрополізація, мережева економіка, інтелектуалізація та інформатизація суспільно-економічних процесів), вибір траєкторії інноваційного розвитку міст як центрів економічної активності, що має базуватись на їх самоідентифікації та ключових конкурентних перевагах, їх здатності оперативно реагувати на швидкоплинні технологічні зміни та забезпечувати комфортне середовище проживання людей в регіонах та країні загалом.

Структура кваліфікаційної роботи обумовлена її метою, завданнями, об'єктом та предметом дослідження, та логікою викладення матеріалу. Структура роботи включає вступ, основну частину, що містить два підрозділи, загальні висновки та рекомендації, список використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 47 аркушів.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

1. Сутність та змістовні аспекти поняття регіональна політика

Теоретичні уявлення про сутність, чинники, характер та форми регіональної політики постійно розширюються і урізноманітнюються. Загально визнаною основою регіональної політики вважаються теорії та моделі, які беруть свій початок від класиків регіональної науки, зокрема Іоганна Тюнена, Альфреда Вебера, Вільгельма Кристаллера, Аугуста Льюша. Причому, у різних країнах пріоритет надавався різним напрямкам регіональної теорії. Найсильніші наукові школи склалися в Німеччині, Швеції, Великобританії, США, Франції. Серед напрямків і теорій регіональної науки виділяють такі: географічний детермінізм, енвайронменталізм, штандортні теорії розміщення, регіональна наука, теорія ринків збут, геополітика [1].

Концептуальні напрацювання вітчизняних регіоналістів радянського періоду щодо просторового розміщення продуктивних сил, економічного районування та регіонального господарського комплексотворення, нині актуалізувалися і можуть слугувати підґрунтям розвитку теоретичної думки та практики державного регулювання для внутрішньокраїнового територіального господарювання. На відміну від відповідних західних теорій, які здебільшого розглядали теоретичну складову, концепції радянських регіоналістів, були націленими на вирішення практичних питань розміщення нових виробництв, освоєння нових господарських територій в інтересах ефективного розвитку народногосподарського комплексу країни. Однак у зв'язку з тим, що радянська регіональна школа була змушена розвиватися за умов реалізації централізованого підходу до управління економікою, за якого єдиним активним суб'єктом господарського управління була держава, місце і роль держави у формуванні і здійсненні регіональної політики були визначені через державницьку парадигму управління територіальним господарюванням [2].

Пострадянський перехідний стан української економіки та системи державного управління в галузевому і регіональному розрізах простежується в працях вітчизняних вчених Ю. Бажала [3] та М. Долішнього [4]. Зокрема, Ю. Бажал рекомендував доповнити концептуальний арсенал регіональної політики генетико-еволюційною парадигмою, яка фокусується на механізмах ендогенного розвитку господарювання, закономірностях виникнення в ньому нових якостей, їх закріплення та відтворення, а також поєднує два великі блоки господарської реальності: глобальні процеси еволюції господарювання та локальні закономірності короткострокового та довгострокового економічного зростання [3]. М. Долішній вважав, що об'єктивними передумовами регіональної політики є структурна неоднорідність території в природно-географічному, ресурсному, економічному, соціальному, етнічному та політичному аспектах, а значить будь-які дії слід проводити з урахуванням інтересів і особливостей регіонів. Науковець визначав регіональна політику як систему цілей і дій, що спрямовані на реалізацію інтересів держави щодо регіонів та внутрішніх інтересів самих регіонів, яка реалізується за допомогою

методів, що враховують історичну, етнічну, соціальну, економічну та екологічну специфіку територій [4, с. 17]. Тобто, суттю висловлюваних ними концептуальних положень регіональної політики було поєднання державницької парадигми організації і конкурентної, притаманної країнам з децентралізованим управлінським режимом.

Сучасному етапу наукового пошуку у сфері регіональної політики притаманно осмислення вельми різнобічної проблематики, як з онтологічних, так і гносеологічних позицій та перегляд концептуальних положень, висунутих вітчизняними регіоналістами. Українські науковці, зокрема О. Амоша [5], Б. Данилишин [6] М. Долішній [7], В. Поповкін [8] Д. Стеченко [9], М. Чумаченко [10] насамперед наголошують на необхідності дотримання пріоритетів загальнодержавного значення, органічної єдності комплексного розвитку регіонів і країни в цілому.

Враховуючи, що в економічній літературі категорія «регіональна політика» має досить широке трактування та низку суміжних і дотичних понять, таких як регіон, регіональний розвиток, розвиток регіонів, припускаємо, що виявлення сутності поняття регіональний розвиток, варто розпочати з визначення самого поняття «регіон», адже воно є сутнісно-змістовим базисом поняття «регіональна політика». У сучасній економічній думці, зважаючи на використання понятійно-категоріального апарату різних за походженням економічних теорій та різноманітність сфер його застосування, не існує одностайного та загальноприйнятого трактування даного поняття.

В. Нагребельний під регіоном, як частиною території країни, пропонує розглядати значну цілісну територію, де проживає певна кількість населення, розташовані підприємства різних галузей та різних форм власності, установи, що забезпечують нормальні умови для життя людей, для праці, освіти, культури, спілкування. Автор відзначає, що регіон відрізняється від інших регіонів сукупністю природничих, історично сформованих, відносно стійких економічних, соціальних, національних особливостей. Тобто, регіон це цілісна соціальна система з єдиною структурою, котра включає фізико-географічну, економічну, політико-адміністративну, етнічну, соціокультурну, правову, політичну підструктури, соціальні інститути, що відповідають їм, при визначальній ролі інститутів управління в організації життя регіону [11 с. 628].

Регіон, як адміністративно відокремлену територію (адміністративні області), якій притаманні певні особливості природно-географічного та економіко-географічного стану, з наявною економічною структурою і системою розселення, а також системою факторів обмеження виробничого потенціалу регіону, визначає В. Голікова [12]. Якісні та кількісні параметри водних, земельних, кліматичних та рекреаційних ресурсів регіонів визначають просторове розміщення об'єктів господарювання та формування функціональної структури господарства, інфраструктури, параметрів розселення його мешканців [12].

Науковець Е. Топалова зазначає, що у сучасних наукових джерелах під поняття регіон підводяться різноманітні просторові системи дуже різних ієрархічних рівнів - від групи держав до частин адміністративно-

територіальних одиниць, і дискусії з приводу розуміння суті регіону не тільки не закінчуються, але й все більше активізуються. Врешті, вона запропонувала таке визначення поняття регіон. Регіон це одна з одиниць територіальної структури національної держави, ланка адміністративно-територіального поділу субнаціонального рівня, де діють регіональні владні інститути з визначеними повноваженнями і відповідними фінансовими ресурсами для їх реалізації та відбувається регіональний політичний процес [13, с. 50].

Визначення дефініції регіон ускладнюється і тим, що на сьогодні чинне законодавство не дає визначення поняття, і як слушно зауважує П. Білик, враховуючи те, що категорія «регіон» наявна в Конституції України (ст. 132) є необхідність у розробці універсального політико-правового визначення дефініції «регіон», яке б дістало законодавче закріплення [14, с. 28]. Подібну думку розділяє В. Волков та наголошує, що в Україні термін регіон використовують досить часто в назвах як діючих нормативних актів, так і законопроектів, навіть у назвах державних посад та державних органів, тобто він дістав законодавчого закріплення, хоча чіткого визначення дефініції и не маємо, і навіть якщо замінити поняття регіон поняттям область, то все одно вище вказані назви не втратять свого змістовного наповнення [15, с. 232].

Виходячи з вищевикладеного, можна дійти висновку, що регіон – це територія в адміністративних межах держави, для якої характерним є комплексність, цілісність, спеціалізація, керованість та наявністю політико-адміністративних органів управління. Регіонами є визначені законодавством територіальні утворення з системою органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Для цілей планування та регіонального розвитку можуть визначатись макрорегіони у складі декількох регіонів чи їх частин, які характеризуються, специфічністю, цілісністю та спільністю розвитку і визначені законодавством для досягнення особливих цілей розвитку територій.

Виходячи з такого розуміння регіону, можна запропонувати два способи класифікації регіонів України, що, у свою чергу, буде визначати зміст регіональної політики, а також складну структуру та взаємодоповнюваність інститутів регіонального управління (рис.1.1).

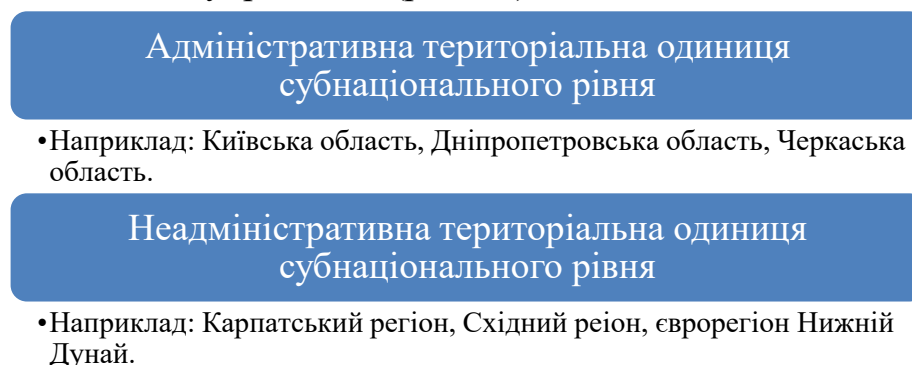


Рисунок 1.1 – Способи класифікації регіонів України

Джерело: складено автором на основі [14, 15]

Відповідно до першої класифікації можна дати наступне визначення регіону: це адміністративна одиниця субнаціонального рівня, яка має чітко

визначені кордони, знаходиться в ієрархічній системі державного управління, на неї поширюється дія одного кола нормативно-правових актів (області України) [14].

Відповідно до другої класифікації регіон це неадміністративна територіальна одиниця субнаціонального рівня. Мова йде про кілька областей, наприклад, Карпатський регіон, який, на думку більшості регіоналістів, об'єднує Львівську, Івано-Франківську, Чернівецьку та Закарпатську області; це територія, на якій реалізується (чи може бути реалізована) певна програма. Такий регіон має досить нечіткі характеристики, у тому числі територіальні, як правило, вказується тільки на його центр, а кордони можуть бути розмиті. Такий регіон може існувати в багатьох адміністративно-правових системах, а управління здійснюється в неадміністративних формах; регіон, частина якого знаходиться за межами території, а отже, і юрисдикції України (так звані єврорегіони). Вони володіють значними правами й фінансовими ресурсами, об'єднуються з регіонами різних країн і можуть утворювати підпростори посеред економічного простору ЄС [14].

Основними характерними ознаками регіону є:

- територіально-виробнича структура, обтяжена економічними зв'язками в сукупності усіх міст і населених пунктів адміністративної території (області);
- інтегроване економічне середовище з переважно замкнутим виробничим циклом;
- виробництво кінцевої продукції на основі регіонального розподілу праці;
- функціонально-просторове середовище, де узгоджуються всі наявні на певній території чинники економічного відтворення;
- єдина комунікаційна, транспортна й економічна система;
- відносна самостійність господарювання в межах єдиного виробничого комплексу, забезпеченого власними трудовими, матеріальними і фінансовими ресурсами;
- регіональний ринок товарів і робочої сили та ринкова інфраструктура [16].

Передуючи визначенню змісту і характеристики регіональної політики дамо визначення дефініції «регіональний розвиток». Відтак, регіональний розвиток – це динамічний процес, зміна внутрішньої соціально-економічної структури регіону в напрямку її вдосконалення та раціоналізації. Як правило, він має поступальний зміст, характеризується прогресивними змінами і в результаті повинен призвести до формування регіону як стійкої просторової системи, що раціонально використовує свій внутрішній потенціал і гармонійно співіснує з оточуючим середовищем. В основному розвиток визначається, планується та здійснюється на національному рівні з використанням державних інвестиційних ресурсів, якими зазвичай розпоряджаються центральні міністерства та відомства [16].

Регіональний розвиток в умовах глобалізації залежить не тільки від суто економічних факторів (наявність ресурсів, кваліфікованої робочої сили, абсолютних та відносних переваг виробництва товарів та послуг, нових

технологій, тощо), але й залишається детермінованим територіальними, історичними (часовими), соціальними, культурними, інституційними чинниками, що можуть підсилювати дію один одного. Розмір окремої країни, рівень розвиненості інших країн, що її оточують, також має суттєвий вплив на розвиток її регіонів [17, 80]. Крім того, кожен з просторових рівнів - від країни до населеного пункту - не може розглядатися відокремлено від процесів, що відбуваються на інших рівнях та в інших територіальних масштабах. Будь-який територіальний рівень є одночасно важливим: території не можуть визначатися лише своїми адміністративними межами, їх внутрішня структура обумовлюється соціальними відносинами, які протягуються від місцевого до глобального [18]. Узагальнюючи, основні детермінанти регіонального розвитку можна згрупувати таким чином (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 Основні детермінанти регіонального розвитку

Детермінанта	Характеристики детермінанти
Історична	Спадщина (політична, економічна, соціальна, культурна); часові рамки протікання регіональних процесів
Економічна та екологічна	Структура виробництва, зайнятість, продуктивність, технології, екологічні обмеження, пов'язані з економічним розвитком
Інституційна	Система регулювання відносин, норми, інститути суспільства, захист прав власності
Соціальна, культурна	Рівень та структура доходів та споживання, доступ до базових соціальних послуг, культура, традиції
Політична	Централізація/децентралізація, демократизація, свобода вибору, захист прав і свобод людини
Просторова	Розмір території країни, регіону, просторове оточення, просторова периферійність
Глобальна	Відкритість інтеграційним процесам, присутність на світових ринках, вільний рух ідей, товарів, людей, капіталу

Джерело: складено автором на основі [17, 18].

Регіональний розвиток характеризують з використанням системи показників. У різних країнах, об'єднаннях країн, а також міжнародних організаціях, використовуються різні системи показників для порівнянь, причому як на рівні країн, так і в міжрегіональному співставленні. Загалом їх поділяють на дві групи: контекст-індикатори і програмні індикатори. За визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку, різниця між цими групами полягає у тому, що на перші суттєвий вплив мають екзогенні для регіональних програм, стратегій та політики фактори. Контекст-індикатори забезпечують інформацією про оточуюче середовище, в якому регіональна політика має здійснюватися. Друга група індикаторів безпосередньо асоціюється з реалізацією регіональної політики [19].

У Європейському Союзі (ЄС) розрізняють чотири групи індикаторів:

– контекст-індикатори визначаються як дані, які забезпечують просту та доступну інформацію і використовуються з метою порівнянь у будь-якому контексті, дають уявлення про ситуацію та її еволюцію в країні, або на

території (в регіоні). Ці індикатори використовуються в ЄС з метою визначення територій, які підпадають під умови надання фінансової допомоги;

- програмні індикатори, які деталізують ресурси, процес реалізації, результати програм і, якщо це можливо, вплив на поточну діяльність;
- індикатори оцінки, які на додаток до критеріїв оцінки, дозволяють дати оцінку про важливість програм, її відповідність, ефективність та результативність;
- індикатори моніторингу, які включені у моніторингову систему програм та іноді використовуються для оцінки їх реалізації [20].

Європейська Комісія використовує такі контекст-індикатори:

- економічні індикатори: ВВП, економічне зростання, платіжний баланс;
- соціальні індикатори: чисельність населення та його демографічні характеристики, безробіття, рівень освіти, охорона здоров'я;
- індикатори надання населенню послуг: освіта, охорона здоров'я, питна вода, електроенергія [21].

В якості контекст-індикаторів використовуються практично всі статистичні показники, які застосовуються для порівнянь розвитку регіонів, або при відповідних порівняннях у наукових дослідженнях, вони слугують базовими показниками, з якими порівнюються у подальшому результати виконання програм, стратегій, планів чи інших рішень при формуванні та реалізації регіональної політики.

Контекст-індикатори мають відповідати загальним вимогам щодо їх використання, а саме:

- релевантності – відповідати цілям використання;
- чутливості – із достатньою мірою точності кількісно відображати вимір змін, що відбулися;
- практичності – чітко інтерпретувати процес, що аналізується, не вимагати значних витрат, бути конкретними, візуальними та доказовими [19].

Аналіз наукової літератури з питання регіональної політики свідчить про те, що існують суттєві розбіжності у тлумаченні змісту регіональної політики, формулюванні її мети та завдань. При цьому, доцільно розрізняти державну регіональну політику, що проводиться центральними органами державної влади відносно регіонів, і власне регіональну політику, що проводиться органами управління регіонів відносно територій, які перебувають під їхньою юрисдикцією.

Під регіональною політикою Б. Данилишин пропонує розуміти внутрішню політику регіонів, яка здійснюється органами управління регіоном самостійно з урахуванням загальнодержавних інтересів. Науковець ототожнює цю частину політики з місцевою місцевою регіональною політикою. Цільові дії органів влади регіону в цьому випадку, спрямовані на найбільш ефективне використання всіх ресурсів регіону для підвищення добробуту населення, вдосконалення структури матеріального виробництва, поліпшення стану

навколишнього середовища, розвиток соціально-економічної інфраструктури [7, с. 56].

Значна заслуга у просуванні ідей щодо формування регіональної політики в Україні належить В. Поповкіну, який сформулював регіонально-цілісний підхід до організації управління відтворення національної економіки. На думку вченого, в будь-якому разі певне суспільство, відповідні уряд та місцеві органи повинні спиратись на так звану географічну (регіонально-цілісну) парадигму організації господарювання, що містить уявлення про механізм розв'язання суперечностей розвитку усіх складових регіонального комплексу: населення, докільля, виробничих й інфраструктурних утворень [8 с. 116]. Регіональна цілісність означає об'єктивну неподільність, нерозчленованість, триєдність природного, рукотворного та соціального середовищ, що взаємодіють у певному територіальному ареалі. При цьому взаємозв'язки між компонентами цих середовищ всередині кожного з регіонів є більш міцними і сталими, ніж з елементами зовнішнього середовища [8, с. 117].

Підкреслюючи роль держави у забезпеченні внутрішнього територіального розвитку незалежної України, В. Поповкін відмічав, що регіональні проблеми, які безпосередньо перебувають в полі зору парадигми регіональної цілісності, розв'язуються, судячи із світового досвіду, переважно на державному рівні – незалежно від панівної політичної і економічної систем. Механізм реалізації регіональної політики може бути ефективним лише за умови конкретно-об'єктивної оцінки стану регіону, завдань і перспектив його розвитку в контексті загальнодержавних пріоритетів. До того ж слід керуватися і такими вимогами: 1) не можна формувати механізм реалізації регіональної політики без урахування того, що сама ця політика має бути цілісною; 2) на виклики процесів глобалізації може адекватно відреагувати лише високорозвинена нація, консолідована технічно, економічно і культурно [8, с. 122-124].

М. Долішній дотримується думки, що регіональна політика швидше нагадує просту суму фрагментів галузевих економік і економік підприємств, ніж результат синергічного ефекту взаємодії основних факторів суспільного відтворення. За усталеною концепцією регіонального саморозвитку, цей ефект може виникнути лише тоді, коли інституціональні перетворення у системі державного управління територіальним розвитком створять умови для функціонування територіальних господарських комплексів (регіональних, міських та ін.) в режимі самовідтворення, самоуправління та самоорганізації. Лише в іпостасі справжніх цілісних економічних систем управління вони матимуть ті необхідні інституціональні рамки, в яких за наявності відповідних стимулів виникне зацікавленість у зростанні добробуту населення, ефективного та розширеному відтворенні їх соціально-економічних потенціалів [7, с. 35].

О. Амоша відзначає, що концепція регіональної політики, побудована на принципах солідарності й спрямована на економічний розвиток найбільш відсталих регіонів країни, також має бути спрямованою на виконання таких головних завдань як:

1) на конвергенцію регіональних економік (фінансування проектів розвитку депресивних територій);

2) підтримку регіональної конкурентоспроможності і зайнятості населення (головним чином шляхом підтримки й проведення економічних і соціальних реформ, впровадження інновацій і розвитку соціальної сфери для підвищення економічної привабливості регіонів, що не входять до переліку підтримуваних у рамках першого завдання);

3) сприяння територіальному співробітництву (інтенсифікації міжрегіонального й транскордонного співробітництва, розвитку загальної інфраструктури, економічних зв'язків і мереж компаній малого й середнього бізнесу);

4) на створення ініціативно-громадських інститутів і організацій, здатних сприяти реалізації державної політики у регіонах, охоплюючи всю систему їх відносин [5].

Сутність регіональної політики в різних країнах різниться в залежності від масштабів її впливу. І. Дунаєв відзначає, що у деяких країнах вона розглядається достатньо широко – як державне регулювання територіального розвитку, в інших – реалізується шляхом використання обмеженої кількості інструментів [22]. Для України в умовах децентралізації влади актуальним є широке розуміння регіональної політики. Д. е. н. Національного інституту стратегічних досліджень Я. Жаліло наголошує на важливості регіонального розвитку України та необхідності здійснення адекватної регіональної політики. Він наголошує, що потрібно відійти від поняття «регіональна політика», де пріоритети розвитку регіонів визначаються з центру, та перейти до поняття «політика регіонального розвитку», адже тоді поняття описуватиме політику створення умов для розвитку регіонів з відповідним розширенням кола акторів цього процесу, об'єктів і суб'єктів його реалізації [23]. На думку Я. Жаліло сучасна політика регіонального розвитку має будуватися на трьох основних принципах:

1. Системність. Розкриття потенціалу територіального розвитку можливе лише при поєднанні розширення повноважень громад із чітким визначенням місця кожної ОТГ в системі економічних взаємовідносин у регіоні, а розвитку регіону - в національному суспільному та економічному розвитку. Невід'ємне завдання політики регіонального розвитку — конвертація завдань модернізації країни у конкретні модернізаційні завдання розвитку регіонів, передбачені відповідними регіональними стратегіями, а інтегрованість із цими стратегіями - запорука успішності стратегування розвитку об'єднаних громад. Системне узгоджене стратегування розвитку територій дає суттєвий позитивний ефект в оптимізації використання як ресурсів місцевих бюджетів, так і коштів державного бюджету, що спрямовуються на цілі регіонального розвитку [23].

2. Комплементарність. Політика регіонального розвитку має супроводжуватись комплементарними (супутніми) реформами в інших сферах державної політики, які сприяють оптимізації розкриття регіонального потенціалу та управління на регіональному й місцевому рівнях. В умовах України до таких реформ варто віднести: дерегуляцію та сприяння розвитку

малого підприємництва; земельну реформу; лібералізацію ринку праці з посиленням територіальної та професійної мобільності робочої сили, узгодженням з перспективами ринку системи вищої та спеціальної освіти; ефективного ринку житла, в тому числі орендного та соціального житла; забезпечення повноти, якості та зниження витрат на отримання адміністративних послуг шляхом впровадження електронного врядування [23].

3. Інституційна забезпеченість. Для успішності регіональної політики розвитку її потрібно забезпечити відповідним інституційним інструментарієм: відповідальними управлінськими структурами (бюрократичними у позитивному значенні цього слова), усталеними практиками правозастосування та управління, самоорганізацією громад, належною самоідентифікацією їх членів тощо [23].

Д. Стеченко пропонує визначати регіональну політику як складову державної політики, сукупність організаційно-правових та економічних заходів, здійснюваних державою у сфері регіонального розвитку. На думку науковця вона має сприяти раціональному використанню природно-ресурсного, людського, виробничого, інвестиційно-інноваційного та інших потенціалів, створювати умови для врахування особливостей кожної території (природно-географічних, історичних, ресурсних, виробничих, соціальних, демографічних та ін.) в контексті загальнодержавних інтересів [24].

Зауважимо, що у найпоширенішому варіанті розуміння регіональної політики економічний аспект домінує над іншими компонентами регіонального життя. Відповідно, досить часто поняття регіональна політика і регіональна економічна політика часто вживають як синоніми без будь-яких застережень.

На нинішньому етапі суспільного розвитку регіональна політика розглядається радше як самостійна сфера державної політики, а не як конгломерат регіональних складових державної монетарної, економічної, промислової, соціальної, екологічної, науково-технічної політики та ін. Вона спрямована на розвиток і досягнення додаткового позитивного ефекту від раціо-нального використання наявних умов і чинників завдяки поєднанню галузевих важелів та ефекту синергії. Більшість сфер державної політики мають той чи інший просторовий ефект, який підсилює досягнення регіональної політики або, навпаки, зменшує її позитивний вплив і робить зусилля держави менш ефективними [2].

Підсумовуючи вище викладене регіональну політику пропонуємо визначати, з одного боку, чітко опрацьовану в законодавчому аспекті практичну діяльність держави в усіх регіонах країни, а з другого — соціально-економічну політику, здійснювану на базі загальнодержавного законодавства самими регіонами для досягнення тих чи інших регіональних і місцевих цілей і завдань.

Фахівці у галузі регіональної політики виділяють декілька основних її напрямів. Зокрема Д. Стеченко серед серед таких виділяє:

– економічний - спрямований на досягнення комплексного соціально-економічного розвитку усіх секторів національної економіки та співвідношення

національного і регіонального аспектів розвитку, центрального і регіонального рівнів управління економікою;

- соціальний - передбачає сприяння держави в розбудові соціальної інфраструктури в регіонах із низьким рівнем соціального захисту населення, підйому економіки відсталих районів та освоєння нових районів і ресурсів;

- демографічний - стимулює поліпшення демографічної структури населення, зростання народжуваності та зменшення смертності, вирішує регіональні аспекти демографічної політики, політики урбанізації;

- науково-технічний - забезпечує розвиток наукових досліджень, розробку сучасних технологій, ефективне використання енергетичних ресурсів;

- екологічний - має на меті комплексну діяльність держави з питань захисту навколишнього середовища, раціонального використання рекреаційних ресурсів і створення сприятливих умов для життєдіяльності населення;

- етнічний. Етнічний напрям надає можливості для збереження та розвитку рідної мови, культури, релігії, традицій та вирішення національно-етнічних питань [24].

Відповідно, визначимо наступні пріоритети регіональної політики:

- оптимізація територіальної основи публічної влади з упорядкуванням меж адміністративно територіальних одиниць, чітким розподілом сфери повноважень між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

- створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, підвищення якості життя людей, зменшення територіальної диференціації з індексом людського розвитку, формування поліцентричної системи розвитку території держави;

- запровадження критеріїв визначення «проблемних» територій у регіонах та впровадження заходів державного реагування на ситуації, щосклалися;

- запровадження дієвих механізмів державної підтримки міжрегіональної інтеграції, виконання міжрегіональних проектів та програм ефективного використання місцевих ресурсів [25].

Аналізу економічної літератури та наукового доробку в галузі регіональної економіки дозволив встановити, що об'єктивними передумовами регіональної політики виступають структурна неоднорідність простору країни в природно-географічному, ресурсному, економічному, соціальному, етнічному і політичному аспектах.

Відповідно, метою регіональної політики є згладжування соціально-економічних диспропорцій у розвитку окремих територій на фоні загального підвищення рівня економічного розвитку, стандартів життя та добробуту населення країни, підвищення продуктивності й конкурентоспроможності національної та регіональних економік. Все це можливо за умови раціонального використання ресурсів і людського капіталу регіонів, їх економічної бази, інвестиційних та інноваційних важелів впливу на розвиток регіональних економічних систем тощо. При здійсненні регіональної політики, як відзначає

ОЕСР, більшість країн має на меті як рівність, покращення стандартів життя і добробуту, так і ефективність використання внутрішніх переваг підвищення конкурентоспроможності територій [26]. Отже, метою регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів та поглиблення процесів ринкової трансформації.

Основні завдання регіональної політики полягають у збереженні цілісності та єдності території, досягненні балансу загальнодержавних і регіональних інтересів, скороченні відмінностей у соціально-економічному розвитку, рівні життя населення, створенні однакових умов для громадян незалежно від місця проживання [25]. Розвинені країни висувують і більш конкретні завдання, в основному в галузі економіки. Це згладжування відмінностей у рівні зайнятості й доходів на душу населення, стимулювання економічної активності в кризових, відсталих регіонах, на територіях з несприятливими екологічними умовами тощо.

Об'єктом регіональної політики є весь спектр соціально-економічних процесів, що відбуваються на конкретній території. Іншими словами, у сферу впливу регіональної політики потрапляють люди, природа і всі суспільні інститути [19]. Відтак, до основних об'єктів регіональної політики відносяться: виробничі (насамперед підприємство як первинна ланка суспільного поділу праці), соціальні (насамперед – людина як представник соціуму, родини, етносу), грошово-фінансові процеси тощо.

Суб'єктами регіональної політики можуть бути: окремі посадові особи (наприклад, Президент України), Верховна Рада України як найвищий у державі законодавчий орган, органи державної виконавчої влади всіх рівнів, органи місцевого самоврядування, окремі юридичні особи (установи, організації і підприємства), громадські організації.

Існують різноманітні методи проведення регіональної політики. Прямий метод передбачає активне втручання держави шляхом цілеспрямованого фінансування територіальної структури господарства (створення центрів росту і т.п.). Непрямий метод спрямований на створення сприятливої атмосфери в області економіки за допомогою фінансових систем. До числа прямих методів проведення регіональної політики відносять розробку різних регіональних програм, що включають в себе комплекс цільових програм, кожна з яких має свій напрямок. Дані програми регулюють економічний, соціальний, науково-технічний розвиток шляхом вироблення певної стратегії вирішення першочергових проблем [16].

Реалізація регіональної політики потребує певного набору інструментів у відповідних сферах: фінансово-економічного забезпечення; підвищення конкурентоспроможності територій та сприяння інноваційному розвитку; інституційного забезпечення; інтеграції регіонів та партнерства.

Найважливішим є інструментарій у сфері фінансово-економічного та інституційного забезпечення, до якого належить:

- 1) бюджетне планування (коротко-, середньотермінове та перспективне);
- 2) бюджетне вирівнювання;
- 3) цільові трансферти для вирішення пріоритетних завдань регіонів;

- 4) бюджети розвитку всіх місцевих бюджетів, які формуються на довгостроковій основі та стабільних джерелах надходжень;
- 5) концентрація фінансових ресурсів для досягнення пріоритетних цілей та реалізації програм регіонального розвитку;
- 6) прямі державні інвестиції для реалізації проектів, спрямованих на розбудову та модернізацію інфраструктури;
- 7) окремі бюджетні програми стимулювання розвитку регіонів;
- 8) стратегічне планування регіонального розвитку;
- 9) угоди щодо регіонального розвитку;
- 10) фінансування програм та проектів регіонального розвитку через систему фондів регіонального розвитку [22].

Регіональна політика України протягом останніх років зазнала суттєвих змін, які супроводжувалися реформами спрямованими на реалізацію певних пріоритетів економіки країни, зміцнення демократичних основ її розвитку та розв'язання соціально-економічних проблем окремих регіонів. Було розроблено та прийнято низку нормативно-правових актів установчого змісту та програмних документів з формування та реалізації державної регіональної політики, зокрема: Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [27] та План заходів на 2021—2023 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки [28], стратегічні документи: Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2027 року [29] та Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [30], Закони України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформування міжбюджетних відносин» [31], «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» [32], «Про засади державної регіональної політики» [33], «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [34], «Про співробітництво територіальних громад» [35].

Сучасні підходи у формуванні та реалізації регіональної політики України сформульовані у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року [29], яка затверджена постановою КМУ від 5 серпня 2020 р. № 695 [36], розроблена на виконання Указу Президента України від 20 вересня 2019 р. № 713 «Про невідкладні заходи щодо забезпечення економічного зростання, стимулювання розвитку регіонів та запобігання корупції» [37] та відповідно до Закону України «Про засади державної регіональної політики», від 5. 02 2015 р. за №156-VIII [38], та відповідно до європейських стандартів, на період, що синхронізується з плановими та бюджетними циклами ЄС. Ця Стратегія визначає генеральний вектор сталого розвитку регіонів та розроблена відповідно до Цілей сталого розвитку України до 2030 року та є основним планувальним документом для реалізації секторальних стратегій розвитку, координації державної політики у різних сферах, досягнення ефективності використання державних ресурсів у територіальних громадах та регіонах в інтересах людини, єдності держави, сталого розвитку історичних населених місць та збереження традиційного характеру історичного середовища,

збереження навколишнього природного середовища та сталого використання природних ресурсів для нинішнього та майбутніх поколінь українців [29].

Стратегічною метою регіональної політики до 2027 року є розвиток та єдність, орієнтовані на людину - гідне життя в згуртованій, децентралізованій, конкурентоспроможній і демократичній Україні, забезпечення ефективного використання внутрішнього потенціалу територій та їх спеціалізації для досягнення сталого розвитку країни, що створює умови для підвищення рівня добробуту та доходів громадян під час досягнення згуртованості в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному та просторовому вимірах. Мета регіональної політики до 2027 року досягається на основі трьох стратегічних цілей:

- формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах.
- підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів.
- розбудова ефективного багаторівневого врядування [29].

Пріоритетами регіонального розвитку на період до 2027 відповідно до Стратегії є:

- розвиток економічної, інфраструктурної, соціально-культурної зв'язаності та інтегрованості на національному, регіональному та місцевому рівні;

- прискорення економічного зростання регіонів та територій з низьким рівнем соціально-економічного розвитку із забезпеченням покращення стану навколишнього природного середовища та невиснажливого використання природних ресурсів;

- підвищення якості та забезпечення доступності для населення послуг, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, незалежно від місця проживання, зокрема на засадах цифровізації;

- охорона культурної спадщини, збереження традиційного характеру середовища населених пунктів [29].

Таким чином, з ухваленням Стратегії було запроваджено комплексний територіальний підхід до формування та реалізації регіональної політики, який передбачає, що об'єктом у рамках регіональної політики є територія, яка характеризується специфічним набором соціальних, просторових, екологічних та економічних особливостей. Заходи щодо реалізації регіональної політики спрямовуватимуться на підтримку потенційних центрів економічного зростання, які можуть поширювати свій позитивний вплив на розвиток сусідніх територій та впливають на розвиток регіону в цілому, а також на підтримку інтегрованих проектів розвитку територій з особливими проблемами розвитку, що повинно сприяти зниженню рівня міжрегіональної та внутрішньорегіональної асиметрії в розвитку територіальних громад та якості життя людини.

2. Сучасні тенденції регіонального розвитку України

Сучасний етап розвитку України характеризується зміщенням акцентів державного регулювання регіонального розвитку в напрямку децентралізації адміністративно-фінансового ресурсу та передачі повноважень і відповідальності на місця. Розглянемо основні тенденції соціально-економічного розвитку регіонів України.

Збалансований демографічний розвиток України та її регіонів є необхідною умовою для сталого зростання економіки. Ефективне використання соціально-демографічного потенціалу держави та її регіонів можлива за умов ґрунтовного вивчення перебігу демографічних процесів на різних територіальних рівнях.

Станом на 01.01.2020 р. чисельність постійного населення України (без окупованих Криму та Севастополя) становила 41, 9 млн. осіб (табл. 2.1) [39].

Таблиця 2.1 Чисельність населення України

Рік	Чисельність, осіб			Загальна чисельність населення у % до попереднього року
	Усе населення	міське	сільське	
2 010	45 962 947	31524795	14438152	99,6
2 011	45 778 534	31441649	14 336 885	99,6
2 012	45 633 637	31380874	14 252 763	99,7
2 013	45 553 047	31378639	14 174 408	99,8
2 014	45 426 249	31336623	14 089 626	99,7
2 015	42 929 298	29673113	13 256 185	99,7
2 016	42 760 516	29584952	13 175 564	99,6
2 017	42 584 542	29482313	13 102 229	99,6
2 018	42 386 403	29370995	13 015 408	99,5
2 019	42 153 201	29256696	12 896 505	99,4
2 020	41 902 416	29139346	12 763 070	99,4

Джерело [39].

Загалом за роки незалежності України кількість населення в результаті від'ємного природного приросту зменшилась майже на 9 млн осіб. Найбільше втратили (окрім частково окупованих Донецької та Луганської областей) Дніпропетровська (-23,4 ‰), Харківська (-19,3 ‰), Запорізька (-13,6 ‰) та Полтавська області (-12,3 ‰). Суттєве скорочення притаманне Чернігівській (-11,0‰), Сумській та Полтавській областям (по -8,7‰), Черкаській (-8,5‰), Кіровоградській (-8,2‰), Запорізькій (-7,9‰), Харківській (-7,1‰) областям. Найменше втратили населення 6 областей заходу країни: Рівненська (-0,2‰), Закарпатська (-0,4‰), Волинська (-1,6‰), Чернівецька (-2,0‰), Львівська та Івано-Франківська (по -2,8‰) області [39]. Низькі показники народжуваності та високі показники смертності вказують на вкрай складну демографічну ситуацію в останніх регіонах. Об'єктивною причиною такої тенденції є старіння населення та зменшення кількості населення яке вступає у дітородний вік, відповідно, зменшується рівень народжуваності, а смертність залишається

високою за рахунок значної частки населення старшого віку. Процес природного відтворення населення має чіткі регіональні відмінності. Географічною особливістю є погіршення демографічної ситуації в напрямках із заходу на схід та із півдня на північ. Така ситуація поглибилась збройним конфліктом на сході країни. Найбільших втрат зазнають сільські території, оскільки нагальною є проблема обезлюднення таких територій. Упродовж 2020 року коефіцієнт вибуття сільського населення (у розрахунку на 10 тис. осіб наявного сільського населення) порівняно з показниками 2019 року зменшився в усіх регіонах, в цілому по країні - з 148,3 до 111,3. Найвище значення цього показника зафіксовано у Сумській (158,4), Кіровоградській (157,9), Харківській (157,1) та Київській (155,0) областях, а відповідно найнижче у Закарпатській (35,8), Чернівецькій (56,5) та Івано-Франківській (75,3) областях [40].

Потужним викликом демографічній ситуації у країні є теперішні події на сході та півдні країни. Значні обсяги внутрішньо переміщених осіб (ВПО), викликані анексією Криму та військовим конфліктом на Донбасі, мають суттєвий деструктивний вплив на розвиток соціально-демографічного потенціалу не тільки цих регіонів, а й усієї країни. За повідомленням Міністерства соціальної політики України, станом на 2020 рік взято на облік 1 450 798 внутрішньо переміщених осіб або 1 229 160 сімей з Донбасу і Криму. Порівняно з максимумом влітку 2016 року їхня чисельність зменшилась приблизно на 200 тис. осіб [41].

Відповідно, достатньо значною демографічною проблемою є вимушена міграція. Сучасний міграційний приріст чисельності населення сформовано головно внутрішнім переселенням. Найбільше навантаження вимушеними переселенцями відчувають передусім контрольовані українською владою частини Донецької та Луганської областей, м. Київ та Київська область, Харківська, Дніпропетровська та Запорізька область. Загалом на підконтрольну Україною територію з зони військового конфлікту та АР Крим переміщено близько 3,5% населення країни. У розрахунку на 1000 осіб постійного населення частка переміщених у структурі постійного населення регіонів зменшується у напрямку віддаленості від зони конфлікту на сході. Виокремлюється тільки столиця та Київська область, де частка ВПО становить 3,4% [42]. В інших регіонах переселення ВПО було відносно незначним і не вплинуло на стійку тенденцію загального міграційного відтоку – аж у 17 областях міграційний приріст був від'ємним. Даються взнаки інші фактори міграції, передусім економічні. Значна частка міграційного відтоку припадає на внутрішню трудову міграцію до великих міст, зокрема, Києва. Такі істотні обсяги внутрішньої міграції суттєво трансформували ринок праці в регіонах-реципієнтах.

Щодо зовнішньої міграції, то оперуючи статистикою, можна стверджувати, що одночасно за кордоном перебуває 1,3 млн українських трудових мігрантів [43]. Регіональний розподіл трудової міграції фіксує значне переважання Західного регіону країни як міграційного донора іноземних країн. Зокрема, з-поміж 1,3 млн. українських трудових мігрантів 903,6 тис. осіб (69,4%) – мешканці Західної України, 120 тис. – Центральної, 112,6 тис. –

Південної, 89,1 тис. – Східної і 78,0 тис. – Північної України [43].

Показовою є освітня структура мігрантів з різних регіонів України. Серед трудових мігрантів з Західної України значно переважають особи з повною загальною середньою (36,1%) та професійно-технічною (35,7%) освітою. Іншими словами, на тлі падіння попиту на кваліфікованих робітників в Україні за останні роки 648,8 тис. трудових мігрантів без вищої освіти з Західної України знайшли роботу за кордоном. Високою є частка мігрантів з професійно-технічною освітою з півночі України (43,7%) та центру (29,6%), звідки, однак, переважають мігранти з неповною та базовою вищою освітою (38,6%). Натомість з-поміж мігрантів з півдня країни переважають особи з вищою освітою (39,3%) [43].

Згідно з даними Державної міграційної служби України, головними країнами призначення українських трудових мігрантів у 2015-2020 рр. були Польща (506,5 тис. осіб), Чехія (342,4 тис.), Італія (146,7 тис.) [42].

Іншою тенденцією зовнішньої міграції населення є підвищення рівня легалізації працевлаштування у країнах прибуття. Все більше українських трудових мігрантів мають змогу отримувати заробітну плату, не меншу за встановлену у приймаючій країні. Ці дані свідчать про те, що українському урядові слід продовжувати політику підвищення мінімальних стандартів оплати праці, адже саме різниця у доходах формує міграційні потоки та ставить під загрозу розвиток регіональних ринків праці в Україні.

Запровадження безвізового режиму є новим викликом демографічному розвитку України та каталізує просторову мобільність населення – як особистісну характеристику людини, її готовність до переміщень за кордон, так і сам вияв мобільності – зовнішню міграцію населення. При цьому сама міграція набуває якісно нових ознак, перетворюючись з суто трудової, як правило, тимчасової, на циркулюючу, збагачуючу, проте з вищою, ніж раніше, ймовірністю неповернення [44].

Протягом останніх років деякі регіони наблизилися до демографічної кризи, найбільших втрат зазнають сільські території, оскільки нагальною є проблема обезлюднення таких територій. У 2018 році найвищі загальні коефіцієнти смертності мають Чернігівська (19,1) та Полтавська (16,8) області; найнижчі - м. Київ (11), Закарпатська (12,2) та Чернівецька (12,4) області. Висока смертність в регіонах (насамперед на сільських територіях) часто визначається важкодоступністю та низькою якістю послуг у сфері охорони здоров'я, недостатністю профілактичних заходів із запобігання смертності від серцево-судинних, онкологічних та інших захворювань, погіршенням екологічної ситуації [40].

Отже, зменшення загальної чисельності населення є результатом загалом негативної динаміки демографічних процесів, зумовлених змінами природних та міграційних складових розвитку країни та її регіонів. Одною з основних тенденцій сучасного розвитку країни та її регіонів є стале природне скорочення населення. Причиною цього є вікова структура населення, а саме кількісне переважання старших вікових груп над молодшими, низький сумарний коефіцієнт народжуваності, інтенсивні зовнішні міграційні процеси. Крім

цього, однозначно негативними чинниками зміни демографічної ситуації на сьогодні є загальне зниження рівня життя населення, військові дії на сході країни та пов'язана з цим вимушена міграція. Іншим викликом для соціально-демографічного розвитку держави є запровадження безвізового режиму з країнами ЄС, що, з одного боку, стимулює розвиток людського потенціалу, надає можливості його повнішої реалізації за кордоном та в Україні, а з іншого – є потужним фактором вимивання людського капіталу, загрозою інтенсифікації еміграційних процесів.

Сучасна економічна карта України засвідчує збереження просторової нерівномірності та міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій. Нерівномірність регіонального розвитку в Україні посилює диференціацію якості життя населення, активізує зовнішню трудову міграцію, унеможлиблює зменшення масштабів безробіття та ефективно вирішення соціальних проблем. Економічну нерівномірність в Україні підтверджують сучасні тенденції розміщення нових виробництв. Загалом в Україні станом на 2020 рік нараховувалось 25144 підприємств. З них: великі підприємства – 18 (0,1 %), середні підприємства – 1259 (5%), малі підприємства – 23867 (94,9%) [46].

У регіональному розрізі найбільша кількість підприємств розташована у м. Київ - 19%, Дніпропетровській 8%, Харківській 6%, Одеській 6%, Львівській 6%, Київській 5%, Донецькій 5% та Запорізькій областях 4%. Найнижчі показники мають Волинська, Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Луганська, Рівненська, Тернопільська, Сумська, Херсонська, Чернівецька та Чернігівська області – по 2% (рис. 2.1).

З 300 нових підприємств, які з'явилися в Україні протягом останніх трьох років їх найбільша кількість сконцентрована в західних регіонах, Київській області та в портах. Ці підприємства належать до сировинних: біогазові заводи, заводи з виробництва автомобільних джгутів, сонячні і вітроелектростанції, міні-гідроелектростанції, елеватори та зернові термінали, комплекси із зберігання фруктів та овочів, тваринницькі комплекси. В Україні створено 23 індустріальні парки у 13 областях (Львівській, Дніпропетровській, Вінницькій, Житомирській, Чернівецькій, Київській, Сумській, Черкаській, Одеській, Волинській, Донецькій, Полтавській та Кіровоградській) [47]. Якщо великі підприємства (> 500 робочих місць) відкрились в західних областях, то в центрі і на півдні почали працювати невеликі підприємства. Наприклад, у 2017 році 14% підприємств всієї економіки були розташовані у столиці – Києві, і на них було зайнято 24% робочої сили. Крім цього, у Києві було зосереджено 11% приватних підприємств та 25% загальної кількості юридичних осіб. На останні припадало 30% робочої сили і 40% обсягу реалізованої продукції всієї економіки України [45].

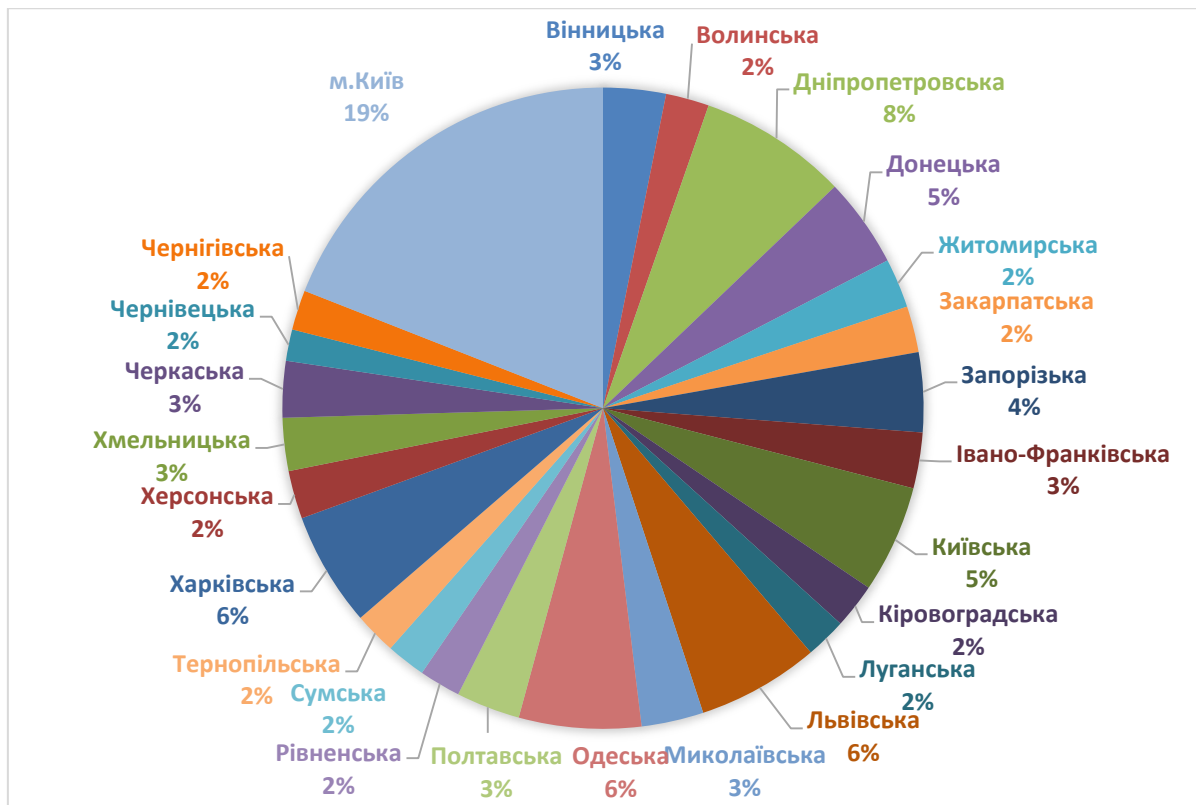


Рис. 2. 1 Кількість активних підприємств за регіонами України
Джерело [46].

Вагомий вплив на міжрегіональну диференціацію мають структурні зрушення в економіці регіонів, аналіз динаміки і масштабів протягом останніх років засвідчив зростання їх інтенсивності. Тенденцію підтверджує динаміка коефіцієнту інтенсивності структурних зрушень. Якщо за період 2010-2015 років коефіцієнт інтенсивності структурних зрушень становив 0,18219, а вже за період 2015-2019 років – 0,074. Відповідне зменшення значення коефіцієнта структурних зрушень свідчить про збільшення їх інтенсивності (рис.2.2).

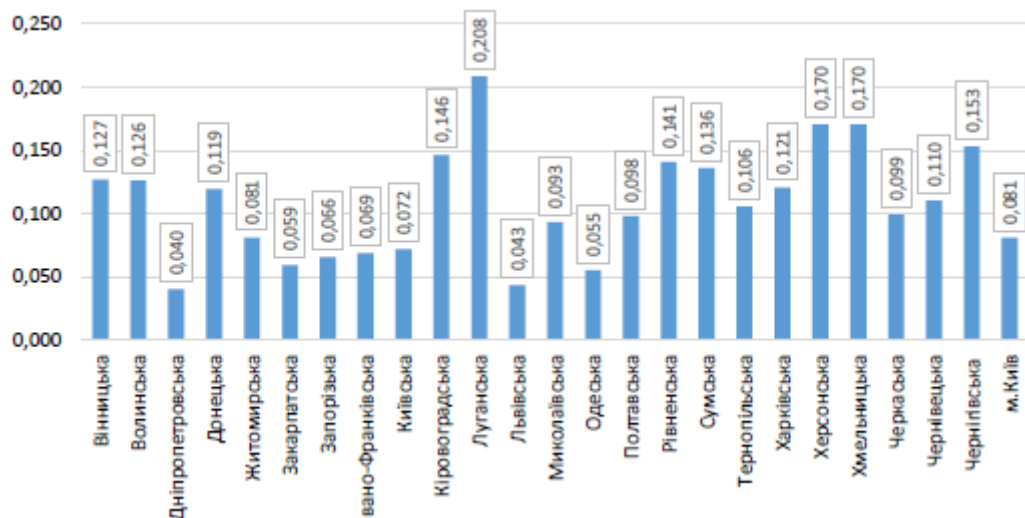


Рис. 2.2 Інтенсивність структурних зрушень в регіонах України
Джерело [39].

Найбільш інтенсивними були зміни в структурі економіки Луганської (0,208), Херсонської (0,170), Хмельницької (0,170) та Чернігівської (0,153) областей. Значні структурні зрушення в Луганській області зумовлені зростанням майже втричі (з 6,9% до 20,4%) частки сільського господарства в структурі ВДВ (Додаток А).

Найнижча інтенсивність структурних зрушень була характерна для Дніпропетровської області (0,040), що зумовлено незначним зменшенням частки промисловості та оптової і роздрібною торгівлі у ВДВ регіону. До регіонів з низькою інтенсивністю структурних зрушень належать також Львівська (0,040), Одеська (0,055), Закарпатська (0,059), Запорізька (0,066), Івано-Франківська (0,069) та Київська (0,072) області.

У більшості регіонів України значний вплив на інтенсивність структурних зрушень мало зменшення їх маси в будівництві та оптовій і роздрібній торгівлі, що підтверджується відсутністю значної міжрегіональної диференціації за часткою цих видів економічної діяльності в структурі ВДВ. Лише в Івано-Франківській та Миколаївській областях спостерігалось зростання частки будівництва в структурі ВДВ, а Рівненська, Волинська області та м. Київ мали позитивний приріст частки оптової та роздрібною торгівлі.

На сьогодні в Україні спостерігаємо зменшення частки фінансової сфери в структурі ВДВ (з 5% у 2015 році до 4% у 2019 році), хоча у високорозвинених країнах світу вона навпаки зростає і виступає основним локомотивом структурних перетворень в економіці. Така тенденція характерна для 20 регіонів України, за виключенням Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської та Полтавської областей. Кіровоградська та Херсонська області зберігають своє лідерство за часткою сільського господарства в структурі ВДВ, а у дев'яти регіонах країни впродовж 2016-2019 років частка промисловості в структурі ВДВ зменшилась [39].

Відповідно, обсяги проміжного споживання є вищими в промислово розвинених регіонах, зокрема: Дніпропетровській (на 63,7%), Вінницькій (на 41,8%), Миколаївській (на 44%), Одеській (на 41,1%), Херсонській (на 44,2%), Львівській (на 38,6%) областях [39].

Нерівномірний регіональний розвиток є наслідком не тільки структурних диспропорцій, а й переорієнтації зовнішньоторговельних зв'язків. Загальними сучасними тенденціями зовнішньоекономічної діяльності, які впливають на економіку регіонів, є:

- скорочення експортно-імпортних операцій в тимчасово окупованих регіонах;
- трансформація географічної структури експорту українських товарів через обмеження транзитного руху вантажів з України через територію Росії до інших країн та скорочення експортного постачання товарів українського виробництва, а також пошук освоєння нових ринків внаслідок отриманих Україною автономних торгових преференцій та початку дії Угоди про зону вільної торгівлі між ЄС та Україною, а також збільшення експорту до інших країн;
- переважання сировинної структури експорту;

– скорочення експорту продукції металургійної галузі і машинобудування та зростання частки АПК і харчової промисловості у товарному експорті тощо [44].

Суттєве зменшення експортних операцій відбувалось в окупованих Донецькій та Луганській областях, де зменшення експорту у 2013 і 2019 роках становило відповідно 3,6 рази і 8,1 рази. Втрата експортного потенціалу спостерігалась також у більшості регіонів країни, окрім Вінницької та Івано-Франківської областей (рис. 2.2).

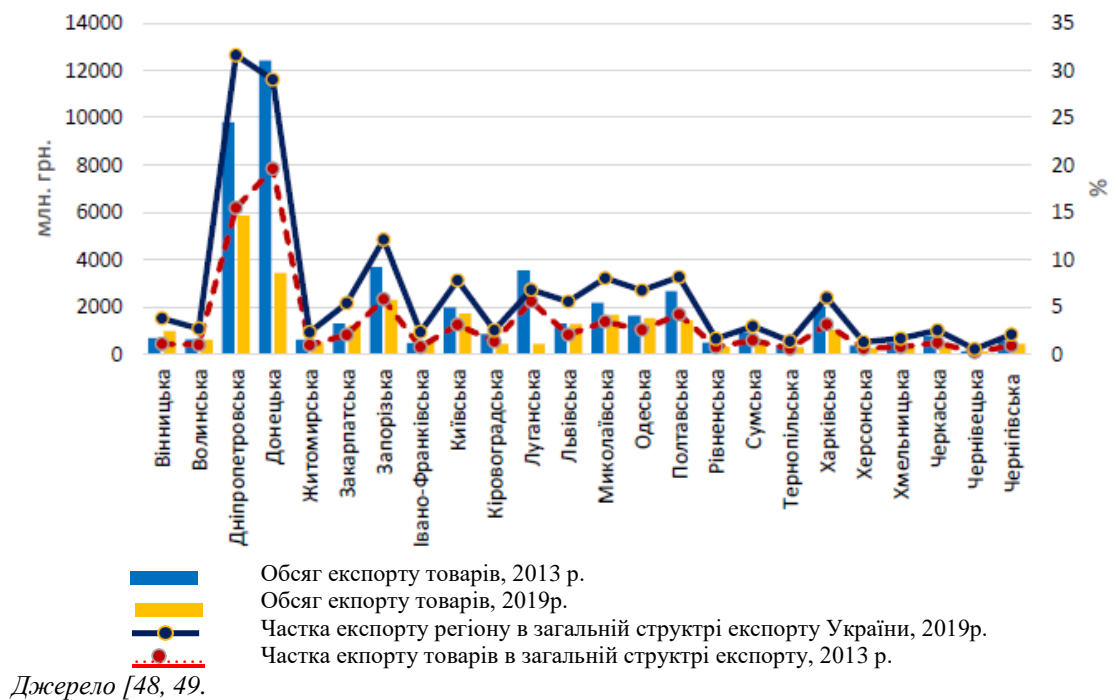


Рис. 2.1 Інтенсивність структурних зрушень в регіонах України

Найбільший внесок у загальні обсяги експорту товарів припадало на три регіони України, а саме Донецьку, Дніпропетровську області та м. Київ, сумарний внесок яких становив у 2013 році – 54,6%, а у 2019 році – 49,1%. Якщо Львівська, Тернопільська, Закарпатська, Волинська, Івано-Франківська області більше постачали на експорт, зокрема до ЄС, машини, обладнання до них та електротехніку, то Луганська, Донецька, Запорізька області – недорогочінні товари. Експорт Сумської області – це товари хімічної промисловості, а Рівненської та Житомирської – вироби з деревини. Полтавська та Дніпропетровська області експортують мінеральні продукти, а Харківська, Хмельницька, Одеська, Вінницька, Кіровоградська області – переважно продукцію агросектору Майже вдвічі упродовж 2013-2019 років скоротились обсяги імпорту товарів в Україну. Міжрегіональні порівняння за обсягами імпорту засвідчують їх зменшення в Луганській (5,2 рази), Донецькій

(3,6 рази) та Одеській областях (2,8 рази), а збільшення у Волинській області (на 3,6%) [48, 49].

Найбільша частка імпорту концентрувалась у м. Київ і зросла протягом аналізованого періоду з 34,7% загального обсягу імпорту в Україні до 41,1%. Поряд з суттєвим зменшенням частки Донецької та Луганської областей в структурі українського експорту, спостерігалось зменшення питомої ваги ескортної діяльності Кіровоградської, Полтавської, Сумської та Харківської областей. Найбільшу частку імпорту становили паливно-енергетичні матеріали, машини та устаткування [50].

Аналіз сучасних особливостей зовнішньоекономічної діяльності дозволяє зробити висновок, що більшість регіонів, які динамічно розвиваються, успішно адаптуються до кон'юнктури світового ринку. Враховуючи важливість внутрішнього потенціалу регіонів в умовах реалізації сучасних реформ, при аналізі диференціації регіонального розвитку доцільно дотримуватись ресурсно-витратного підходу, відповідно до якого, наявність існуючої міжрегіональної диференціації здебільшого зумовлена відмінностями у продуктивності використання матеріальних, фінансових та трудових ресурсів регіонів. Від ефективності використання цих ресурсів залежить ефективність економічної діяльності в регіонах загалом, а також можливість досягнення відтворювальних ефектів і врешті решт інтенсифікації економічного зростання. Якість економічного зростання має забезпечуватись не стільки приростом ВРП, скільки за рахунок зростання капіталовіддачі, продуктивності праці та зайнятості населення.

Фінансову основу для забезпечення сталого ендogenous зростання регіонів України формує промисловий сектор національної економіки. У 2019 році частка промисловості у ВВП (за виробничим методом у фактичних цінах) склала 21,7%, тоді як торгівлі – 14,1%, а сільського господарства (с/г) – 10,2%²¹. У промисловості зайнята найбільша кількість працівників – 2351,5 тис. осіб (проти 2182,3 тис. осіб у торгівлі і 658,8 тис. осіб у с/г). Частка великих платників податків цієї галузі у загальних податкових надходженнях до Держбюджету становить понад 40%²². Також промисловість є основною ланкою (із часткою 60%) у ланцюзі формування вітчизняного товарного експорту. За підсумками 2020 року обсяги промислового виробництва в Україні зменшилися на 4,5% (у 2019 році - зменшення на 0,5%).[51].

За результатами моніторингу стану соціально-економічного розвитку областей та міста Києва за 2020 рік збільшення виробництва промислової продукції у 2019 спостерігалось у 5 регіонах (у порівнянні з 2019 роком): від 0,7% у Одеській до 5,4% у Львівській областях. Також наростили обсяги промислового виробництва підприємства Херсонської (на 4,8%), Миколаївської (на 2,6%) та Кіровоградської (на 2,2%) областей. Зменшення обсягів виробництва промислової продукції спостерігалось у 20 регіонах, від -0,2% у Полтавській до -14,1% у Чернівецькій областях. Значне скорочення обсягів зафіксовано також у Дніпропетровській області (-12,2%), Тернопільській (-8,3%), Закарпатська (-7,3%) та Запорізькій (-7,1%) областях [51].

Всього по Україні за підсумками 2020 року було реалізовано промислової продукції (товарів, послуг) без ПДВ та акцизу на суму понад 2481,1 млрд. гривень. Обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу в середньому по Україні у 2020 році становив 59435,3 гривень, що на 0,7% більше, ніж у 2019 році (59027,7 гривень) [51]. При цьому територіальна диспропорція щодо обсягів реалізованої промислової продукції на одну особу збільшилася проти 2019 року (13,9 раза) і склала 15,2 раза (максимальне значення у 2020 році спостерігалось у Дніпропетровській області – 135366,4 грн., мінімальне у Луганській області – 8904,5 грн.) [29].

Проблемною тенденцією є орієнтація регіональної економіки переважно на сировинні галузі, зниження темпів впровадження інноваційних видів продукції, низька підприємницька активність населення. Впровадження виробництва інноваційних видів продукції за останні роки загалом майже відсутнє: у 2018 році частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової зменшилася до 0,8 відсотка порівняно з 1,4 відсотка у 2015 році та 4,9 відсотка в середньому за 2003-2014 роки.

За підсумками 2020 року зафіксовано негативну динаміку по Україні щодо обсягу виробництва сільськогосподарської продукції – зменшення на 11,5%. Зменшення обсягу виробництва валової продукції сільського господарства зафіксовано у 17 областях: Тернопільській, Кіровоградській, Миколаївській, Черкаській, Київській, Вінницькій, Дніпропетровській та Луганській областях. Зменшення обсягів виробництва спостерігалось майже по всіх основних видах продукції рослинництва і тваринництва. Зокрема, зменшилось виробництво зернових та зернобобових культур, буряку, плодів та ягід – на 8,3%, винограду – на 26,5%. Такі зменшення характерні для Одеської, Черкаської, Кіровоградської, Київської) та Вінницької областей. Зниження обсягу виробництва продукції тваринництва, такої як виробництва молока, яєць птиці, виробництва вовни зафіксовано у 19 областях, найсуттєвіше у Черкаській, Кіровоградській, Київській, Херсонській, Житомирській та Хмельницькій областях. Вагомий вплив на показники у звітному періоді мали: несприятливі погодно-кліматичні умови, що вплинули на показники урожайності; тенденції до скорочення чисельності сільськогосподарських тварин у галузі тваринництва.

Групу регіонів з переважно сільськогосподарською спеціалізацією (більше ніж в цілому в Україні) становлять Кіровоградська, Херсонська, Хмельницька, Вінницька, Чернігівська, Сумська та Тернопільська області. Серед регіонів найбільшу частку промисловості у структурі економіки, а отже, вищу продуктивність мають Донецька, Полтавська, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська та Івано-Франківська області [51].

Непродуктивність економіки та нерівномірність її розміщення посилює асиметрію міжрегіонального та внутрішньо регіонального соціально-економічного розвитку. Так, за підсумками 2018 року обсяг валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу в цілому в Україні становив 84235 гривень. Найвищий рівень зазначеного показника зафіксовано у м. Києві (283097 гривень), найнижчий - у Луганській області (16301 гривня).

При цьому у 19 областях значення даного показника є нижчим за середнє значення в державі; вище за середнє значення - у м. Києві, Полтавській, Дніпропетровській, Київській, Харківській та Запорізькій областях [39].

Традиційно зберігається значний розрив у заробітній платі за регіональною ознакою: найбільшою у квітні 2020 р. була середня заробітна плата в Донецькій області (12473 гривні) та м. Києві (15278 гривень), найнижчою - у Чернівецькій області (7560 гривень). Тенденції до збільшення диспропорцій спостерігаються і за показниками щодо обсягів реалізованої промислової продукції, експорту, залучення інвестицій, рівнем залучення капітальних інвестицій на одну особу тощо [50].

Нерівномірний рівень соціально-економічного розвитку регіонів, що особливо поглиблюється на рівні міст, селищ, сіл, призводить до зростання територіальних диспропорцій у рівні та якості життя населенням міст та сільськими територіями, яка посилює зовнішні та внутрішні міграційні процеси і відповідно, порушує систему розселення.

Значною мірою це обумовлено високою питомою вагою показників соціально-економічного розвитку міст у практично всіх важливих сферах життєдіяльності регіонів, до яких можна віднести демографічні (чисельність населення, кількість студентів вищих навчальних закладів у розрахунку на 10 тисяч населення); економічні (середня заробітна плата, зайнятість населення, експорт та імпорт товарів і послуг, обсяги промислового виробництва) та соціальні (прийняття в експлуатацію загальної площі житла, роздрібний товарооборот) тощо [53].

Сучасна фаза урбанізації в Україні характеризується зміною чисельності міського населення в обласних центрах за рахунок його природного і міграційного приросту (скорочення). Регіони України суттєво різняться за рівнем та інтенсивністю протікання урбанізаційних процесів, тенденціями зміни чисельності міського населення, що зумовлено історичними та геополітичними особливостями та глобалізаційними викликами. Україна належить до високоурбанізованих держав світу, рівень урбанізації становить 69%, однак її рівень значно диференційований за регіонами, що зумовлено історичними, геополітичними, соціально-економічними та глобалізаційними чинниками. Стрімкий ріст урбанізованих поселень розпочався в Україні з 1990 р., а зниженням темпів приросту міського населення, особливо у малих містах та селищах міського типу, відбувалося на фоні скорочення сільського населення, яке згодом мігрувало до міст, а також зменшення відтоку населення з сільської місцевості до міст внаслідок активної трудової міграції за кордон.. До вищенаведених чинників урбанізації у 2014 р. долучилися військово-політичні події, загострення економічної ситуації та стрімка депопуляція населення. За таким умов динаміка урбанізаційних процесів дещо сповільнилася та набула нестабільних ознак. Серед регіонів країни найбільша кількість міст зосереджена у Донецькій (52), Львівській (44), Луганській (37), Київській (27) областях. При цьому частка міських поселень вказаних областей у загальній кількості міст України становить: у Донецькій області – 11,3%; Львівській – 9,6%; Луганській – 8,1%; Київській – 5,9%. Найменша кількість

міст знаходиться у Херсонській (9), Волинській, Закарпатській, Рівненській, Чернівецькій областях (по 11 у кожній). Найбільш урбанізованою частиною України є Схід та окремі центральні області, так звані «райони першої промислової урбанізації», а найменш урбанізованими – аграрно-індустріальні Західні та Південні області [54].

Високі значення коефіцієнта інтенсивності урбанізації властиві областям Західної України, Київській та Одеській областям, пояснюються як демографічним резервом населення на сільській території, так і постійним міграційним припливом населення до столиці та м. Одеса. Аналіз концентрації населення в містах-обласних центрах показує стиснення економічного простору на користь великих міст. Так, зокрема, містами з найвищим показником є: Києві, Харків, Дніпро, Вінниця, Одеса, Івано-Франківськ, Хмельницький [54].

Важливо, що зростання чисельності населення та питомої ваги зазначених міст супроводжується одночасним зростанням чисельності населення їхніх регіонів, хоч із нижчими темпами, тобто досить активний процес концентрації населення в цих містах відбувається не лише за рахунок мятникової трудової міграції, а й природного приросту населення, який характерний і для регіону загалом. Натомість, зростання чисельності населення та питомої ваги інших обласних центрів супроводжується зниженням чисельності населення їхніх регіонів, що, в свою чергу, може свідчити про те, що активізація процесу концентрації населення в даних містах не здійснює позитивного впливу на демографічну ситуацію в їхніх регіонах. Більш того, виникає зворотній ефект, коли полюси зростання не забезпечують розвиток навколишньої території, а «висмоктують» її ресурси (насамперед людські). Концентрація населення у обласному центрі ускладнює процеси поліцентричного розвитку, призводить до посилення просторових диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів. Значні показники скорочення природного та механічного руху населення були притаманні половині з аналізованих обласних центрів. Причому міста Сходу України активніше втрачають своє населення, що зумовлено депопуляцією населення, постарінням, військовими діями, руйнуванням місцевої економіки та переходом до чергового етапу урбанізації, який характеризується скороченням народжуваності міського та сільського населення, а відтак затуханням урбанізації всього регіону. Міста центру України, за винятком Києва, також втрачають своє населення. Окреслені тенденції скорочення міського населення потребують впровадження заходів для утримання та збереження людського капіталу шляхом формування нових робочих місць та модернізації соціальної інфраструктури, впровадження заходів щодо стимулювання народжуваності шляхом кращого медичного, соціального та освітнього забезпечення тощо. Міста Заходу України активніше нарощують кількість населення, як наслідок – активізація житлового будівництва, вищі інвестиційні надходження тощо. Зазначене доводить про необхідність впровадження диференційованого підходу до міського розвитку, про актуалізацію стратегічних цілей та узгодженість цілей стратегічного розвитку міст-обласного значення із регіональними пріоритетами [54].

Отже, одним з основних чинників регіональної нерівності за останнє десятиріччя стає інтенсивне зростання великих міст та агломерацій адже, навіть враховуючи значний економічний та фінансовий потенціал, що концентрується на таких територіях їх кількість досить обмежена, а враховуючи концентрацію чисельності міського населення, агломерації та великі міста мають ряд проблем, розв'язання яких потребує вирішення. Насамперед це неефективне транспортне сполучення, високе навантаження на мережу інженерних комунікацій, незбалансованість темпів забудови житлових і соціальних об'єктів, загострення екологічної ситуації. Крім того, наявна інфраструктура в агломераціях не відповідає сучасним потребам обсягу маятникових міграцій. За даними аналітично-дослідницького центру «Інститут міста», щодня на роботу в м. Київ приїжджають понад 560 тис. жителів передмістя, тобто 32 відсотки населення всієї Київської області [55].

При цьому в містах, що наближені до столиці активно ведеться забудова. За оцінками розробників проекту нової Генеральної схеми планування території України, чисельність населення найближчого передмістя збільшиться з 980 тис. до 2,5 млн. осіб [56]. Згідно із щорічним рейтингом Traffic Index 2019 серед міст з найбільш завантаженими дорогами виявилися м. Київ (12 місце серед 416 міст з 57 країн світу), Одеса (18), Харків (29) і Дніпро (47) [57]. Внаслідок руйнування інфраструктури, транспортних обмежень периферійні райони і території відрізаються від решти території України. Крім того надзвичайно великою проблемою є хаотична забудова історичних населених місць, територій об'єктів всесвітньої спадщини, пам'яток культурної спадщини та історико-культурних заповідників, що призводить до неминучих втрат історико-культурного потенціалу та незбалансованого розвитку населених місць, коли приватні інтереси превалюють над інтересами громади та позбавляють можливості залучення інвестиції в створення масштабних культурних атракцій.

Виходячи з вище зазначеного важливою проблемою великих міст і промислових регіонів є високий рівень забруднення атмосферного повітря навіть, незважаючи на спад виробництва в Україні. За даними Державної служби статистики у 2020 році викиди забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел склали 2238,6 тис. т або на 220,9 тис. т (на 8,9%) менше ніж у минулому році [58]. Основними забруднювачами атмосферного повітря залишаються підприємства добувної і переробної промисловості, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, викиди забруднюючих речовин яких складають більше 90 % від загального обсягу викидів в атмосферне повітря в Україні. В 2019 році викиди забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел склали 0,77 тис. т на 1 млрд. гривень валового регіонального продукту. Найбільші викиди від стаціонарних джерел у 2019 році спостерігались у промислово розвинутих регіонах України: Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській та Івано-Франківській областях. Основними забруднювачами навколишнього природного середовища є потужні (великі) промислові підприємства. Найменші викиди забруднюючих речовин зафіксовано у м. Києві, Закарпатській, Чернівецькій Волинській та

Миколаївській областях. Причинами надмірних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря регіону є: робота підприємств в умовах зношеності основних фондів, недосконалості технологічних процесів базових галузей промисловості, недостатня забезпеченість останніх очисними спорудами для уловлювання та утилізації забруднюючих речовин, введення в дію нових підприємств [58].

Серед основних джерел забруднення атмосфери у є підприємства енергетики (теплоелектроцентралі), підприємства будівельної індустрії, машинобудівної, хіміко-фармацевтичної, харчової промисловості. До проблем забруднення атмосферного повітря слід віднести також збільшення кількості автономних котелень в містах оскільки у зв'язку зі зростаючими темпами забудови міст спостерігається невідповідність в реальній спроможності підприємств енергетики забезпечувати відпуск тепла споживачам. В цілому, основними причинами, що зумовлюють незадовільний стан атмосферного повітря у населених пунктах, є застарілі технології та устаткування, на базі яких функціонують підприємства, недотримання підприємствами режиму експлуатації пилогазоочисного обладнання, нездійснення заходів із зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин до встановлених нормативів, низькі темпи впровадження сучасних технологій очищення викидів.

Проблема утворення відходів набула глобального характеру і стала невідкладним питанням регіональної політики. Зростаюча кількість відходів і підвищення пов'язаної з ними небезпеки негативно впливає на стан навколишнього природного середовища, особливо на місцевому рівні. Найбільша частку відходів, спостерігається у Закарпатській, Київській, Кіровоградській, Луганській та Одеській областях. Регіонами з найменшою часткою таких відходів є Тернопільська, Херсонська та Вінницька області. У 2020 році частка населених пунктів, у яких впроваджено роздільне збирання сміття зросла в цілому по Україні з 5,1% до 5,7% та у 16 регіонах, найбільше у Закарпатській, Харківській, Івано-Франківській, Вінницькій, Черкаській та Львівській областях. Лідерами серед регіонів за цим показником є Закарпатська, Тернопільська та Харківська області [58]. Враховуючи глобальний характер проблеми, на нашу думку необхідно сформулювати соціально адекватну систему поводження з відходами та розробити сучасну стратегію поводження з ними.

В результаті дослідження тенденцій регіонального розвитку України визначено основні негативні тенденції та проблеми соціально-економічного розвитку: демографічні проблеми; нерівномірність регіонального розвитку; економічні проблеми регіонів та зростання міст.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

За результатами дослідження сучасних тенденцій розвитку регіонів України та розробки напрямів покращення і оптимізації регіональної політики України сформульовано такі висновки:

1. В результаті дослідження економічної літератури, визначення сутності суміжних і дотичних понять, регіон та регіональний розвиток встановлено, що регіон - це територія в адміністративних межах держави, для якої характерним є комплексність, цілісність, спеціалізація, керованість та наявність політико-адміністративних органів управління; регіональний розвиток – це динамічний процес, зміна внутрішньої соціально-економічної структури регіону в напрямку її вдосконалення та раціоналізації. Узагальнюючи теоретичні уявлення щодо сутності регіональної політики, встановлено, що під регіональною політикою варто визначати, з одного боку, чітко опрацьовану в законодавчому аспекті практичну діяльність держави в усіх регіонах країни, а з другого — соціально-економічну політику, здійснювану на базі загальнодержавного законодавства самими регіонами для досягнення тих чи інших регіональних і місцевих цілей і завдань. В результаті дослідження встановлено основні контекст- індикатори і програмні індикатори регіонального розвитку, визначено що основні завдання регіональної політики полягають у збереженні цілісності та єдності території, досягненні балансу загальнодержавних і регіональних інтересів, скороченні відмінностей у соціально-економічному розвитку, рівні життя населення, створенні однакових умов для громадян незалежно від місця проживання. Об'єктом регіональної політики є весь спектр соціально-економічних процесів, що відбуваються на конкретній території, суб'єктами можуть бути: окремі посадові особи, Верховна Рада України, органи державної виконавчої влади всіх рівнів, органи місцевого самоврядування, окремі юридичні особи та громадські організації.

2. В результаті дослідження тенденцій регіонального розвитку України визначено основні негативні тенденції та проблеми соціально-економічного розвитку:

1. Демографічні проблеми. Демографічні проблеми в регіонах країни поглиблені сучасними негативними міграційними тенденціями. Разом з масштабним викликом внутрішнього вимушеного переміщення населення перманентно високим залишається рівень зовнішньої міграції, зокрема, трудової. Регіональний зріз демографічної динаміки показав такі головні демографічні проблеми в регіонах України: значні обсяги скорочення населення країни (близько 140-200 тис. осіб щорічно) в результаті від'ємного природного приросту, старіння населення та зменшення кількості населення яке вступає у дітородний вік; поширення депопуляції населення на схід та в центр країни при збереженні негативних тенденцій у північно-східних областях та загрозі виникнення зони депопуляції в Центральній Україні; збільшення темпів зростання чисельності населення столиці, Київської області, та великих міст-обласних центрів, що індуковано головно внутрішньою вимушеною міграцією, частково сприятливою віковою структурою населення та

тенденціями субурбанізації; приріст зовнішньої міграції в Україні та перетворення Західного регіону на міграційного донора іноземних країн; поглиблення демографічної кризи та загалом невизначена ситуація на Донбасі.

2. *Нерівномірність регіонального розвитку.* Просторову економічну нерівномірність в Україні підтверджують сучасні тенденції розміщення нових виробництв. Більша кількість підприємств, які з'явилися в Україні протягом останніх трьох років сконцентрована в Києві, Київській області та в портах. Крім того, загалом в Україні станом на 2020 рік нараховувалось 25144 підприємств. З них найбільша кількість підприємств розташована у м. Київ 19%, Дніпропетровській 8%, Харківській 6%, Одеській 6%, Львівській 6%, Київській 5%, Донецькій 5% та Запорізькій областях 4%. Найнижчі показники мають Волинська, Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Луганська, Рівненська, Тернопільська, Сумська, Херсонська, Чернівецька та Чернігівська області – по 2% . Вагомий вплив на міжрегіональну диференціацію мають структурні зрушення в економіці регіонів, аналіз динаміки і масштабів протягом останніх років засвідчив зростання їх інтенсивності. Цю тенденцію підтверджує динаміка коефіцієнту інтенсивності структурних зрушень. Найбільш інтенсивними були зміни в структурі економіки Луганської (0,208), Херсонської (0,170), Хмельницької (0,170) та Чернігівської (0,153) областей. Найнижча інтенсивність була характерна для Дніпропетровської області (0,040), ж Львівської (0,040), Одеської (0,055), Закарпатської (0,059), Запорізької (0,066), Івано-Франківської (0,069) та Київської (0,072) області. Нерівномірний регіональний розвиток є наслідком не тільки структурних диспропорцій, а й переорієнтації зовнішньоторговельних зв'язків, загальними сучасними тенденціями зовнішньоекономічної діяльності, які впливають на економіку регіонів, є: скорочення експортно-імпортних операцій в тимчасово окупованих регіонах; трансформація географічної структури експорту українських товарів; переважання сировинної структури експорту; скорочення експорту продукції металургійної галузі і машинобудування та зростання частки АПК і харчової промисловості у товарному експорті.

3. *Економічні проблеми регіонів.* Низька продуктивність економіки є основним викликом розвитку регіонів України. Глобальні виклики останнього десятиріччя спричинили структурні зміни в економіці України та регіонів. Непродуктивність економіки та нерівномірність її розміщення посилює асиметрію міжрегіонального та внутрішньо регіонального соціально-економічного розвитку. Так, за підсумками 2018 року обсяг валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу в цілому в Україні становив 84235 гривень. Найвищий рівень зазначеного показника зафіксовано у м. Києві (283097 гривень), найнижчий - у Луганській області (16301 гривня). При цьому у 19 областях значення даного показника є нижчим за середнє значення в державі; вище за середнє значення - у м. Києві, Полтавській, Дніпропетровській, Київській, Харківській та Запорізькій областях. Традиційно зберігається значний розрив у заробітній платі за регіональною ознакою: найбільшою у квітні 2020 р. була середня заробітна плата в Донецькій області (12473 гривні) та м. Києві (15278 гривень), найнижчою - у Чернівецькій області

(7560 гривень). Посилюється диференціація регіонів за спеціалізацією. Переважно сільськогосподарську спеціалізацією становлять Кіровоградська, Херсонська, Хмельницька, Вінницька, Чернігівська, Сумська та Тернопільська області, промислову, а отже, вищу продуктивність мають Донецька, Полтавська, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська та Івано-Франківська області. Проблемною тенденцією є орієнтація регіональної економіки переважно на сировинні галузі, зниження темпів впровадження інноваційних видів продукції, низька підприємницька активність населення. Впровадження виробництва інноваційних видів продукції за останні роки загалом майже відсутнє: у 2018 році частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової зменшилася до 0,8 відсотка порівняно з 1,4 відсотка у 2015 році та 4,9 відсотка в середньому за 2003-2014 роки.

Тенденції до збільшення диспропорцій спостерігаються і за показниками щодо обсягів реалізованої промислової продукції, експорту, залучення інвестицій, рівнем залучення капітальних інвестицій на одну особу тощо.

4. Проблеми зростання міст. До актуальних проблем розвитку міст як центрів економічної активності у забезпеченні внутрішнього розвитку регіонів належать демографічні (пов'язані з концентрацією населення в обласних центрах та міграційними процесами), соціальні (посилення соціальної стратифікації у містах та приміських територіях), економічні (дисбаланси на міському ринку праці, неформальна зайнятість та брак фінансів для забезпечення базових потреб населення, брак доступного житла, деградація й виснаження інфраструктури новими житловими кварталами, підключенням до інженерних інфраструктур), транспортні, екологічні, земельні проблеми, містобудівні (просторове планування та оновлення містобудівної документації).

3. На основі аналізу сучасних тенденцій розвитку регіонів визначено наступні пропозиції щодо покращення і оптимізації регіональної політики України:

1. За напрямом *демографічні проблеми*. З метою поліпшення демографічної ситуації в Україні та її регіонах слід перейти до вироблення конкретних цілей і заходів державної та регіональної демографічної політики з акцентом на підвищення народжуваності та скорочення смертності населення задля наближення до простого відтворення населення (нульового природного приросту). Здійснення регіональної демографічної політики повинно бути тісно пов'язаним з реалізацією заходів економічної та соціальної політики, адже соціальна підтримка населення у формі надання лише грошових та матеріальних допомог не в змозі забезпечити стабільний розвиток конкретного соціуму регіону. Тому загальні напрями демографічної політики держави мають спрямовуватися передусім на підвищення рівня та поліпшення якості життя населення. Зокрема, у сфері сімейної політики та сприяння народжуваності: економічне стимулювання багатодітності; розробка та запровадження програм пільгового житлового кредитування окремих категорій населення; соціальний захист і матеріальне заохочення відповідального батьківства; розробка концепції податкового стимулювання та диференційованої податкової підтримки сімей з 2 та більше дітьми. При цьому

варто стежити за тим, щоб надані пільги і компенсації не послаблювали трудову мотивацію, не підривали економічні функції заробітної плати, не перекладали на суспільство особисту відповідальність самих батьків за сім'ю і їхніх дітей.

У сфері поліпшення здоров'я, зниження смертності та підвищення тривалості життя: збільшення очікуваної тривалості життя населення за рахунок поліпшення якості життя, зниження передчасної смертності, передусім в дитячому віці, серед підлітків та осіб працездатного віку; поліпшення репродуктивного здоров'я населення шляхом активнішого проведення заходів з планування сім'ї; розробка та реалізація цільових держаних програм по покращенню стану здоров'я молоді; поліпшення якості та доступності послуг сфери охорони здоров'я; посилення медичного обслуговування у період пандемії COVID-19.

У сфері міграції і розселення: створення умов для послаблення міграційного відтоку. Головним дієвим превентивним заходом для цього є підвищення рівня мінімальної заробітної плати в країні хоча б до еквіваленту 500\$ США (13 000 грн). В такому випадку національний ринок праці конкуруватиме з найближчими іноземними, що запобігатиме вимиванню людського капіталу за кордон. Крім того, варто звернути увагу на регулювання імміграційних потоків з метою створення діючого механізму міграційного заміщення природних втрат населення України; підвищення мотивації проживання у сільській місцевості⁷, що може бути досягнуто шляхом покращення територіальної доступності соціальних послуг, розширення локальних ринків праці, розвитку транспортного сполучення та поліпшення логістики пасажиро перевезень, створення можливостей самореалізації. Окремими економічними інструментами підтримки також можуть бути: створення нових робочих місць у сільгосп підприємствах та приватних фермерських господарствах; активне включення молоді у сферу підприємництва шляхом пільгового кредитування започаткування бізнесу; підтримка самозайнятості, сімейного підприємництва, фермерства та інших форм сімейної зайнятості; розробка та реалізація державних та регіональних програм стимулювання розвитку демографічно депресивних територій; посилення адресності та ефективності заходів демографічної політики, зокрема на рівні регіону та об'єднаних територіальних громад з врахуванням можливостей місцевих бюджетів;

Реалізація цих та інших заходів повинна запобігати надмірному міграційному відтоку населення, урівноважити його чисельність і статевовікову структуру та створити умови для сталого демографічного розвитку.

2. За напрямом *нерівномірність регіонального розвитку*. Розглядаючи міжрегіональну диференціацію як основну ціль реалізації регіональної політики, доцільно враховувати те, що в умовах реалізації реформи адміністративно-фінансової децентралізації слід акцентувати увагу і на внутрішньо регіональних соціально-економічних диспропорціях, зокрема на динамічності розвитку міст в порівнянні з сільськими і гірськими територіями та наявності територій з особливими проблемами розвитку, зумовленими їх

розташуванням, економічною спеціалізацією, соціально-економічною депривацією тощо. Вирішення проблеми міжрегіональної та внутрішньорегіональної диспропорційності в Україні вимагає: підвищення ефективності механізмів реалізації державної регіональної політики; удосконалення механізму перерозподілу ресурсів всередині країни; створення умов та позитивного іміджу регіонів для залучення зовнішніх інвестиційних ресурсів; проведення політики запобігання дезінтеграційним процесам, які загрожують цілісності країни; усунення чинників, що призводять до загострення соціальної напруги.

3. За напрямом *економічні проблеми регіонів*. Для протидії усталеним негативним тенденціям у розвитку вітчизняної промисловості, а також для підвищення рівня продуктивності праці і прибутковості суб'єктів промислової діяльності в Україні необхідна реалізація комплексу організаційно-економічних та фінансових механізмів за такими напрямками: *підвищення рівня інноваційної активності* – стимулювання розвитку високотехнологічних виробництв шляхом їх селективного субсидування, пільгового кредитування та оподаткування товаровиробників при підвищенні наукомісткості продукції, надання переваг при проведенні тендерів на отримання державного замовлення за умови забезпечення значень коефіцієнта локалізації внутрішнього потенціалу на визначеному рівні, залучення до виконання державних цільових програм, зниження орендної плати при входженні в індустріальний парк та ін.; *розширення доступу суб'єктів промислової діяльності до іноземних інвестиційних ресурсів* шляхом створення умов для тіснішої співпраці суб'єктів промислової діяльності з європейськими організаціями та фондами, що займаються фінансовою підтримкою регіонального розвитку в межах програм міжнародного співробітництва (Світовим банком, ЄБРР, Інвестиційним банком та ін.); *підвищення рівня поінформованості іноземних інвесторів щодо потенційних напрямків капіталовкладень в Україні* шляхом оприлюднення на інтерактивних інвестиційних порталах результатів рейтингових оцінок інвестиційної привабливості регіонів і провідних українських товаровиробників; *нарощення експортного потенціалу* - стимулювання експортної активності суб'єктів промислової діяльності шляхом надання їм організаційно-технічної та інформаційної підтримки у напрямку удосконалення системи управління якістю промислової продукції та забезпечення міжнародної сертифікації виробництв; *зниження собівартості промислової продукції* удосконалення територіальної організації виробництва шляхом концентрації випуску технологічно однорідної (уніфікованої і стандартизованої) продукції, а також освоєння нових технологічних процесів і впровадження безвідходних технологій, зокрема на засадах трансферу; *скорочення тривалості виробничо-реалізаційних циклів у промисловості* шляхом налагодження безперебійного функціонування системи управління матеріальними потоками на основі розвитку регіональних логістичних центрів і транспортної інфраструктури.

Орієнтиром промислової політики в Україні має стати досягнення високого рівня конкурентоспроможності промислового сектора національної економіки. Реалізація такої політики передбачає, з одного боку, створення умов

для залучення інвесторів, зокрема іноземних, у високотехнологічні виробництва, а з іншого – забезпечення реальної підтримки вітчизняних товаровиробників у межах реалізації базових концепцій (експортоорієнтації та імпортозаміщення) розвитку конкурентних видів промислової діяльності.

4. За напрямом *проблеми зростання міст*. Перехід до сталого внутрішнього розвитку міст можливий лише за рахунок ефективного використання ресурсів, зменшення рівня забрудненості міського середовища та зниження соціальної стратифікації, надання ширшого доступу до основних послуг населенню можливий. Перегляду існуючої політики міського розвитку сприяє новий етап розвитку суспільства, що зумовлює розробку нового бачення, швидких та ефективних механізмів реагування на глобальні виклики та загрози. Адже, сьогодні великі міста є потужними генераторами не лише тенденцій суспільного розвитку, але і нових ідей, концепцій розвитку, а також місцями апробації новітніх елементів локального урядування. Неєфективність традиційних чинників економічного зростання міст на тлі сучасних трендів економічного розвитку (метрополізація, мережева економіка, інтелектуалізація та інформатизація суспільно-економічних процесів) обумовлюють необхідність пошуку виважених рішень щодо вибору траєкторії інноваційного розвитку міст як центрів економічної активності у забезпеченні внутрішнього розвитку та геополітичного потенціалу регіонів, підвищення їх конкурентоспроможності в глобальному масштабі. Розвиток міст повинен базуватись на їх самоідентифікації та ключових конкурентних перевагах, їх здатності оперативно реагувати на швидкоплинні технологічні зміни та забезпечувати комфортне середовище проживання людей в регіонах та країні загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Годосійчук В.Л. Регіональна економіка: Підручник. Вінниця, ВДАУ, 2008. 434 с. URL: <http://socrates.vsau.org/repository/card.php?lang=uk&id=2249> (дата звернення: 03.10.2021).
2. Голікова Т. В. Еволюція наукових поглядів на організацію державного управління економічним розвитком регіонів (XX – початок XXI ст.). Історія народного господарства та економічної думки України. 2007. Вип. 39-40. С. 43-51. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/9298> (дата звернення: 05.10.2021).
3. Бажал Ю. Еволюційна парадигма економіки перехідного періоду. Економіка України. 1993. № 8. С. 3-12.
4. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі XX – XXI століть: нові пріоритети. К. : Наук. думка, 2006. 511с.
5. Амоша О. І. Концепція інноваційного розвитку регіону. Донецьк: Ін-т економіки промисловості НАНУ, 2002. 172 с.
6. Данилишин Б. М. Основні завдання активізації соціально-економічної політики України. К.: РПВПС України НАНУ, 1999. 67 с.
7. Долішній М. І., Злупко С. М., Вовканич С. Й. Регіональна політика та механізми її реалізації. К.: Наук. думка, 2003. 503 с.
8. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. К.: Наук. думка, 1993. 219 с.
9. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навч. посіб. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Вікар, 2002. 374 с.
10. Чумаченко Н. Г. Очерки по економіке региона. К.: Наук. думка, 1995. 338 с.
11. Нагребельний В. П. Регіон. Політична енциклопедія. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 628.
12. Голікова Т. В. Державне управління територіальним економічним розвитком: теорія і практика : Монографія. К. : Вид-во НАДУ, 2007. 296 с.
13. Топалова Е. Х. До питання про визначення сутності поняття «регіон». Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. Збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету. 2010. №2. С. 45-52.
14. Білик П. П. Поняття та правова сутність управлінської категорії «регіон». Право України. 2001. № 11. С. 28-35.
15. Волков В. Д. Проблеми вдосконалення конституційних основ інституту самоврядування в Україні. Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення. С. 229-249.
16. Державне управління регіональним розвитком України : монографія К.: Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, 2010. 288 с.
17. Acemoglu D., and Jonson S.H., 'De Facto Political Power and Institutional Persistence' American Economic Review, 2006. 96(2). P. 325-330. URL: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/000282806777212549>. (дата

звернення: 12.10.2021).

18. Perrons D. Globalisation and Social Change: People and Places in a Divided World. London: Routledge, 2004. 376 p. URL: <https://www.routledge.com/Globalization-and-Social-Change-People-and-Places-in-a-Divided-World/Perrons/p/book/9780415266963>. (дата звернення: 15.10.2021).

19. Governing Regional Development Policy. The use of Performance Indicators. OECD. Paris, OECD Publishing, 2009. 196 p. URL: [https://one.oecd.org/document/GOV/PGC\(2015\)20/en/pdf](https://one.oecd.org/document/GOV/PGC(2015)20/en/pdf). (дата звернення: 16.10.2021).

20. Context Indicators. URL: http://ec.europa.eu/europeaid/evaluation/methodology/examples/too_ind_res_en. (дата звернення: 17.10.2021).

21. Economic Convergence and Divergence in Europe: Growth and Regional Development in an Enlarged European Union. Oesterreichische Nationalbank, 2003. P. 117-127. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/174641/1/Paper0244_LLAlbu.pdf. (дата звернення: 18.10.2021).

22. Дунаєв І. В. Публічна регіональна економічна політика в Україні: формування механізмів модернізації. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр». 2017. 138 с.

23. Жаліло Я. В. Про принципи сучасної політики регіонального розвитку. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/pro-principi-suchasnoyi-politiki-regionalnogo-rozvitku-281358.html> (дата звернення: 19.10.2021).

24. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком. К.: Вища школа, 2000. 223 с. URL: http://center.kr-admin.gov.ua/lib/index.php?PGID=4&KNIGA_F=399&RAY=0 (дата звернення: 20.10.2021).

25. Сидорук Т. В. Інтеграційні процеси в сучасній Європі. Львів: Піраміда, 2010. 354 с.

26. Regional Policies in OECD Countries. Paris: OECD Publishing, 2010. 384 p. URL: <https://www.oecd.org/cfe/regionaldevelopment/regionaldevelopmentpoliciesinoecdcountries.htm>. (дата звернення: 23.10.2021).

27. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>. (дата звернення: 25.10.2021).

28. План заходів на 2021—2023 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.10.2021).

29. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2027 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.11.2021).

30. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 05.11.2021).
31. Закони України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформування міжбюджетних відносин». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-19#Text> (дата звернення: 07.11.2021).
32. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19>. (дата звернення: 09.11.2021).
33. Закони України «Про засади державної регіональної політики». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>. (дата звернення: 10.11.2021).
34. Закони України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>. (дата звернення: 12.11.2021).
35. Закони України «Про співробітництво територіальних громад» . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>. (дата звернення: 12.11.2021).
36. Постанова КМУ «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#T>. (дата звернення: 12.11.2021).
37. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення економічного зростання, стимулювання розвитку регіонів та запобігання корупції» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/713/2019#Text>. (дата звернення: 15.11.2021).
38. Закону України «Про засади державної регіональної політики». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>. (дата звернення: 15.11.2021).
39. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення 16.11.2021 р.).
40. Звіт з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року та виконання плану заходів з її реалізації на 2018-2020 роки у 2020 році. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://www.minregion.gov.ua>. (дата звернення 16.11.2021 р.).
41. Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-heni-osobi.html>. (дата звернення: 03.10.2021). (дата звернення 16.11.2021 р.).
42. Державна міграційна служба України. URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani/statistika-z-osnovnoj-diyalnosti>. (дата звернення 16.11.2021 р.).
43. Зовнішня трудова міграція населення. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення 17.11.2021 р.).
44. Теслюк Р.Т. Сучасні тенденції української міграції та самоорганізації громад мігрантів. Регіональна економіка. 2017. № 4. С. 46-53.
45. Кількість активних підприємств за регіонами України та видами економічної діяльності. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/kap/kap_u/kap_u19.htm. (дата звернення 17.11.2021 р.).

46. Збірник статистики підприємництва в Україні:2018. ОЕСР. URL: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/easter-artner>. (дата звернення: 17.11.2021 р.).

47. Мапа нових підприємств України. URL: <https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?mid=1kI7M2ngkfQ78HuA0sCKGEaENzg&ll=49.40792250000002%2C32.03378180000004&z=11>. (дата звернення 18.11.2021 р.).

48. Статистичний збірник. «Регіони України». 2015. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення 18.11.2021 р.).

49. Статистичний збірник. «Регіони України». 2019. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення 18.11.2021 р.).

50. Державна фіскальна служба України. URL: <http://sfs.gov.ua>. (дата звернення 18.11.2021 р.).

51. Результати моніторингу стану соціально-економічного розвитку областей та міста Києва за 2020 рік. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://www.minregion.gov.ua>. (дата звернення 18.11.2021 р.).

52. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні : наукова доповідь. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів, 2015. 204 с.

53. Краєвська Г.О. Мотивація проживання в сільських поселеннях України. Демографія і соціальна економіка 2017, № 3 (31). С. 149 - 161. URL: <https://dse.org.ua/arhcrive/31/12.pdf>. (дата звернення 18.11.2021 р.).

54. Мельник М. І. Розвиток урбанізаційних процесів в умовах децентралізації : аналітична довідка. ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України». Львів, 2017. 10 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/e20170301.pdf>. (дата звернення 18.11.2021 р.).

55. Інститут міста. URL: <https://city-institute.org/>. (дата звернення 18.11.2021 р.).

56. Матеріали Генеральної схеми планування території України. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/building/city-build/materiali-generalnoyi-shemi-planuvannya-teritoriyi-ukrayini/>. (дата звернення 18.11.2021 р.).

57. Traffic Index 2019. URL: https://www.tomtom.com/en_gb/traffic-index/ranking/. (дата звернення 18.11.2021 р.).

58. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря. Поводження з побутовими та подібними відходами. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення 18.11.2021 р.).

ДОДАТКИ

Таблиця А.1. Зміна структури ВДВ регіонів України за період
2015-2019 рр., %

	Сільське господарство		Приріст (зменшення)	Промисловість		Приріст (зменшення)	Будівництво		Приріст (зменшення)	Оптова та роздрібна торгівля;		Приріст (зменшення)	Інші		Приріст (зменшення)
	2015 р.	2019 р.		2015р.	2019р.		2015р.	2019 р.		2015 р.	2019 р.		2015 р.	2019 р.	
Україна	9,9	14,2	4,3	22,7	23,3	0,6	2,9	2,3	-0,6	17,6	16,9	-0,7	46,9	43,3	-3,6
Вінницька	25,8	30,3	4,5	16,8	21,2	4,4	2,2	1,5	-0,7	11,2	10,3	-0,9	44	36,7	-7,3
Волинська	16,3	20,8	4,5	14,4	17,2	2,8	2,4	2,3	-0,1	16,9	17,9	1	50	41,8	-8,2
Дніпропетровська	6,4	9,3	2,9	45,2	44,6	-0,6	1,9	1,4	-0,5	13,4	12,6	-0,8	33,1	32,1	-1
Донецька	4,6	7,9	3,3	37,4	41,9	4,5	3	2,2	-0,8	17,4	9,6	-7,8	37,6	38,4	0,8
Житомирська	18,8	24,4	5,6	21	19,4	-1,6	1,7	1,1	-0,6	11,2	10,2	-1	47,3	44,9	-2,4
Закарпатська	14	17,9	3,9	17,5	15	-2,5	2,7	2,4	-0,3	17,1	16,3	-0,8	48,7	48,4	-0,3
Запорізька	11,5	14,8	3,3	38,3	40	1,7	1,4	0,9	-0,5	12,8	11,6	-1,2	36	32,7	-3,3
Івано-Франківська	11,2	14,9	3,7	26,7	26,4	-0,3	7,5	7,6	0,1	15,9	15,6	-0,3	38,7	35,5	-3,2
Київська	13,5	17	3,5	18,8	20,5	1,7	4,1	3,5	-0,6	22,1	18,8	-3,3	41,5	40,2	-1,3
Кіровоградська	27,3	36,8	9,5	20	19	-1	1,3	0,9	-0,4	12,3	8,5	-3,8	39,1	34,8	-4,3
Луганська	6,9	20,4	13,5	40	32	-8	1,8	1,1	-0,7	11,3	5,3	-6	40	41,2	1,2
Львівська	8,6	11,1	2,5	17,8	18,7	0,9	2,6	2,5	-0,1	17,9	16,7	-1,2	53,1	51	-2,1
Миколаївська	19,7	25,3	5,6	22,6	20,4	-2,2	1,4	1,7	0,3	13,6	13,5	-0,1	42,7	39,1	-3,6
Одеська	9,7	12,3	2,6	11,5	14,1	2,6	4,5	3,1	-1,4	16,5	14,8	-1,7	57,8	55,7	-2,1
Полтавська	16,2	21,7	5,5	42,3	44	1,7	2,1	1,5	-0,6	8,5	6,7	-1,8	30,9	26,1	-4,8
Рівненська	17,5	20,3	2,8	23,1	26,4	3,3	2,4	1,9	-0,5	12,4	15,8	3,4	44,6	35,6	-9
Сумська	18,2	26,4	8,2	25,7	26,1	0,4	1,4	0,9	-0,5	15,1	11,9	-3,2	39,6	34,7	-4,9
Тернопільська	23,4	29,4	6	12,9	14,4	1,5	2,1	1,6	-0,5	13,8	12,1	-1,7	47,8	42,5	-5,3
Харківська	10,5	14,3	3,8	21,3	26,4	5,1	2,7	2,1	-0,6	14,7	13,5	-1,2	50,8	43,7	-7,1
Херсонська	27	38,1	11,1	14,1	12,8	-1,3	1,4	0,8	-0,6	12,7	10,7	-2	44,8	37,6	-7,2
Хмельницька	23,4	32	8,6	17,3	18,9	1,6	2,2	2	-0,2	10,8	10,6	-0,2	46,3	36,5	-9,8
Черкаська	23,8	27,9	4,1	21,5	24,2	2,7	2,1	1,2	-0,9	12,5	12	-0,5	40,1	34,7	-5,4
Чернівецька	19,4	25,7	6,3	8,6	10,6	2	3,9	3,3	-0,6	13,1	11,6	-1,5	55	48,8	-6,2
Чернігівська	21,7	30,9	9,2	21,4	20,9	-0,5	1,2	1	-0,2	11,7	10,3	-1,4	44	36,9	-7,1
м. Київ	0	0	0	5,8	8,7	2,9	3,9	3,2	-0,7	27,2	31	3,8	63,1	57,1	-6

Джерело: [48, 49]